

(PLECS)

D'HISTÒRIA LOCAL

189

Directors: Ramon Arnabat (URV), Josep Santesmases (CCEPC)
 Coordinació d'aquest número: Margarida Casacuberta
 Producció: L'Avenç
 Disseny original: Canseixanta
 Tria de novetats: Héctor Isidro i Sandra Ordoño (IRMU)
 Dipòsit legal: B. 47.520-76
 ISSN 2339-6697

Plecs d'Història Local és una revista trimestral que publica articles originals de recerca i reflexió sobre història local i comarcal i en divulga la producció editorial i les activitats en l'àmbit territorial de les terres de parla catalana.

CONTINGUTS

EDITORIAL: La novel·la ...	1
TEMES 1: El mite de la muntanya ...	2
TEMES 2: Un comentari a propòsit...	6
TEMES 3: Les nissagues ...	10
TEMES 4: El purgatori de ...	14
PATRIMONI: On són els itineraris ...	18
RESSENYES	20
TRIA DE NOVETATS	22
TAULELL	24

MARGARIDA CASACUBERTA. Professora de Literatura catalana contemporània a la Universitat de Girona

LA «NOVEL·LA MUNTANYENCA» I LES CONSTRUCCIONS LITERÀRIES DEL «TERRITORI»

De què parlem quan parlem de «novel·la muntanyenca» o «rural»? Per què aquests qualificatius es fan extensius a la narrativa que s'ha anomenat «del Camp de Tarragona», sobretot a les novel·les de Josep Pin i Soler? Què passa amb obres com *La punyalada* i *Solitud* que, en part, responen al concepte de «novel·la muntanyenca» i no obstant això se'n distancien formalment i, en el cas de Víctor Català, també ideològicament?

Com podem interpretar *La vida i la mort d'en Jordi Fragnals* de Josep Pous i Pagès, una novel·la de tesi a mig camí entre la novel·la muntanyenca i la novel·la simbòlica? I l'obra narrativa de Prudenci Bertrana, des de *Proses bàrbares* a *L'hereu*?

Malgrat l'interès literari, cultural i sociològic indubtable d'aquest subgènere narratiu, no existeix encara un estudi de conjunt que ens permeti tractar-lo com un fenomen d'innegable rellevància històrica que afecta totes i cadascuna de les literatures nacionals i regionals contemporànies, especialment aquelles que, pel fet d'expressar-se en una llengua diferent de l'estatal, es carreguen de significació «nacionalista» i resten condemnades a l'ostracisme historiogràfic o al localisme. Anne-Marie Thiesse és contundent quan planteja el problema en *Écrire la France Le mouvement littéraire régionaliste de langue française entre la Belle Époque et la*

Libération (PUF, 1991). A propòsit de la situació de la joventut intel·lectual nacionalista bretona, es fa una pregunta susceptible de ser aplicada a tots els moviments regionalistes de començament del segle XX: «*Comment, dans un pays aussi centralisé que la France, peut-il exister une vie culturelle régionale?*» (p. 46). La resposta, al final del llibre, Thiesse la fa extensible a tots els països involucrats en el procés, ple de contradiccions i d'esquinçaments dolorosos, d'entrada a la modernitat. La contrapartida a la liquidació de la pagesia com a grup social i econòmic, l'acceleració del canvi i la uniformització de les formes de vida sol ser, simbòlicament parlant, la construcció de les essències «rurals» o «muntanyenques» del «Poble». Així, si el mite del «ruralisme» («*paysanisme*») és un denominador comú en la història social i cultural de l'Europa industrialitzada i tant a França com a Espanya adquireix un pes especial per les «interfe-

rències» amb els moviments regionalistes i les respectives concrecions polítiques, podem concloure que el fenomen de la «novel·la muntanyenca» no només ens interpel·la sobre les limitacions del projecte en el marc de la construcció del sistema literari català modern, sinó que també ens obre la porta a l'estudi des d'una perspectiva comparativa, interdisciplinària i cultural. ■

Marian Vayreda, *La sega*, 1892. Oli sobre tela. Col·lecció particular.

temes-1

MARGARIDA CASACUBERTA. Professora de Literatura catalana contemporània a la Universitat de Girona

NOTES SOBRE LA «NOVEL·LA MUNTANYENCA»: EL MITE DE LA MUNTANYA CATALANA, ELS JOCS FLORALS I LA «REVOLUCIÓ PACIFISTA» DE CATALUNYA

A hores d'ara és prou sabut que la Muntanya és un dels símbols més potents de la catalanitat, una construcció cultural capaç de vehicular una important càrrega ideològica i susceptible de ser utilitzada amb finalitats polítiques.¹ Els inicis d'aquesta construcció coincideixen amb la implantació de les polítiques liberals, uniformitzadores i centralitzadores del modern Estat espanyol i amb l'eclosió de la ciutat de Barcelona com a motor econòmic, industrial i comercial. No és casualitat, doncs, que la coneguda definició balmesiana de la Muntanya catalana comporti, implícitament o explícita, la monstrificació de la gran metròpoli en construcció, ni que els Jocs Florals de Barcelona (1859) —un dels instruments intel·lectuals de representació i monumentalització de la Barcelona moderna—² esdevinguin una de les plataformes de difusió més efectives dels valors inherents a la representació simbòlica de la Muntanya: idealització de la vida al camp i de les formes de relació social a través de la mitificació de la «llar dels pagesos»; afirmació de l'harmonia còsmica, regulada per la presència de Déu, com a fonament del sistema pairalista que, idealment, hauria de regir les relacions entre amos i obrers en la moderna societat industrial i que se simbolitza mitjançant una natura humanitzada. Així, a través dels gèneres poètics primer, i amb la introducció progressiva de la prosa a partir de 1862, els Jocs Florals de Barcelona contribuiran a construir i a estendre la màscara de la societat catalana ideal que Jacint Verdaguer sintetitza al final de l'oda *A Barcelona* (1883): «Lo teu present esplèndid és de nous temps aurora; / tot somiant fulleja lo llibre del passat; / treballa, pensa, lluita; mes creu, espera i ora. / Qui enfonsa o alça els pobles, és Déu que els ha creat» (v. 181-184).

Per bé que els Jocs Florals de Barcelona són programàticament antirealistes, antipositivistes i «antimoderns»,³ cosa que relega la novel·la com a gènere a l'ostracisme durant els primers anys, és significatiu que l'any 1868 —abans i després dels fets revolucionaris del setembre— coincideixin a la revista *Lo Gay Saber* (1868-1883), dues veus tan discordants com la del vigatà Jaume Collell i la del republicà Josep Roca i Roca en la defensa dels Jocs Florals com a instrument de con-

trol «social». El mes de març, amb motiu de la reflexió sobre la naturalesa del certamen que propicia el desè aniversari dels Jocs Florals, Collell hi publica el conegut article «Cantem massa y parlem poch» on, tot i no esmentar ni una sola vegada el gènere realista, socialitzador i comercial per excel·lència, reconeix que la poesia ha de començar a cedir espai a la prosa com a transmissora dels valors de la catalanitat «ben entesa» i la màscara de la «Catalunya ideal» a capes més àmplies de la població, consumidores de novel·les de fulletó en castellà. Per això, el que proclama Collell és la transposició dels continguts expressats fins ara en vers a la narrativa de tradició costumista i folklòrica, relacionada amb la recuperació del llegendari popular, amb la narració de fets històrics amb valor exemplar o amb la creació de quadres, impressions o croquis del natural, embolcallats d'una pàtina d'idealisme que es tradueix en el reflex literari d'un món equilibrat i harmoniós. Per la seva banda, Roca i Roca proposa en «Los certàmens» (*Lo Gay Saber*, 15-10-1868) estendre el model floralesc a totes les ciutats, pobles i barris de Catalunya, Mallorca i València:

¿Quin manresà trobareu que no s'entusiasmi al sentir cantar a dins de casa seva mateix, la victòria del Bruc? Quin vigatà senyalareu que no tregui foc pels ulls al sentir parlar de Felip V? Quin tarragoní hi haurà que no es llevi sa morada barretina al sentir cantar los records de sa aimada pàtria damunt mateix de la tomba de sos passats? Quin fill de Lleida, quin fill de Girona no sentirà batre son cor tot recordant-li la bravesa de sos avis? Quin terrassenc, quin fill de Sabadell, de Reus, d'Igualada, de tot Catalunya, serà que no se'n vagi amb més deler a son teler a teixir la glòria de sa pàtria, lo vertader progrés i sa llibertat, després que el dia abans hagi sentit els poetes de son país enaltir en ses cantades el treball com a bon fonament de tot benestar? Per què, doncs, los certàmens que tan bé s'han començat a Barcelona no han estat seguits per les poblacions que medis tenen per sostenir-los i glòries posseeixen per a ser cantades?

La finalitat d'ambdós articles és la mateixa, però és Roca i Roca qui l'explicita, significativament, després de l'experiència de la Revolució de Setembre: estendre «la nostra pacífica revolució per tot Catalunya».

L'esclat revolucionari no va deixar indiferent ningú. Potser per això es va percebre un increment tant dels originals presentats al premi extraordinari convocat per l'Ateneu Català des de 1862 als Jocs Florals de Barcelona, com en la publicació de novel·les de costums (en gran part rurals) en català.⁴ I tampoc no és casualitat que la transformació de Serafi Pitarra en el Frederic Soler del drama *Les joies de la Roser* (1867) coincideixi amb la publicació dels «quadros» de *La vida en lo camp* de Gaietà Vidal i de Valenciano i la novel·la de Joaquim Riera i Bertran *Història d'un pagès*, premiada amb un accésit a la medalla de bronze oferta per l'Ateneu Català als Jocs Florals de Barcelona de 1869. El que sí que és curiós és que ni Vidal i de Valenciano ni Riera i Bertran no tornin a publicar novel·les de temàtica «muntanyenca» fins al cap d'una dècada, després de la Restauració borbònica. Riera i Bertran publica *Lo poble del alzinar. Noveleta de costums catalanas* el 1878 i Vidal i de Valenciano *La família del Mas dels Sàlzers* el 1880. Una hipòtesi podria ser que durant l'anomenat Sexenni Democràtic que culminarà amb la proclamació de la Primera República Espanyola (1873) i finalitzarà amb la Tercera Guerra Carlina (1872-1875) i el pronunciament militar que portarà a la restauració de la monarquia en la figura d'Alfons II (1875), els esforços de la jove intel·lectualitat catalana passin més per l'acció política que no pas per la producció literària. Cal recordar que una part dels escriptors que es mouen en l'entorn dels Jocs Florals i en reclamen la modernització des de dins (J. Riera i Bertran, À. Guimerà, N. Oller, F. Matheu i J. Roca i Roca, entre altres) són els mateixos que constitueixen la societat La Jove Catalunya (1870-1875), d'on sorgeix el projecte de creació de la revista *La Renaixensa* (1871-1898) i el diari del mateix nom (1881-1905). De procedències i d'ideologies diferents, els uneix l'edat i la defensa de «l'esperit novell de nostra pàtria catalana, [...] eixa Catalunya de les Ciències, de les Arts, de la Indústria, de l'Agricultura», tal com es pot llegir en l'enunciat del premi ofert per La Jove Catalunya als Jocs Florals de Barcelona el 1871. El projecte cultural i literari que defensen és indestriable de la política, i el seu objectiu últim, després de l'experiència de la revolució i del fracàs de la Primera República en relació amb les reivindicacions federalistes provinents de Catalunya, és «catalanitzar tots els àmbits de la societat»,⁵ cosa que els portarà a comprometre's activament amb la construcció i la difusió del discurs ideològic del catalanisme regionalista.

Així ho reconeixerà Riera i Bertran en el discurs presidencial del Certamen Literari de Blanes de 1895 (*La Costa de*

Llevant, 18-8-1895). L'autor de la *Història d'un pagès*, ara president de la Unió Catalanista (1891-1936), hi fa tota una declaració de principis regionalistes sustentats en la necessitat de contestar el centralisme econòmic, administratiu, lingüístic i cultural que imposen els estats moderns. Els primers vint anys de la Restauració han vist com a Catalunya es multipliquen els centres, associacions i ateneus que converteixen la sociabilitat cultural en l'eix d'una acció alternativa a la política estatal que s'acabarà concretant en la creació de la Unió Catalanista (1891). En aquest context, Riera i Bertran presenta els certàmens com «una protesta més contra les injustícies d'aqueix uniformisme injust i ressecador» i «contra els atemptats de què són víctimes les regions». Per això, assenyala com a objectius del catalanisme regionalista «procurar-se un sistema de govern més escipient, més propi, més bo i més barat, que el que un sistema de centralització desclassada i barroera els fa sofrir», «combatre un parlamentarisme de fullaraca» i «sostreure's a un caciquisme [...] revifalla del pitjor feudalisme». Enfront de la nostàlgia dels «temps de grandesa de la Pàtria catalana»,

Marian Vayreda, "Lena". Il·lustració del fragment de la novel·la de Carles Bosch de la Trinxeria, publicat a l'*Àlbum Literari y Artístich de L'Olotí*, 2 (agost 1894).

temes-1)

Riera fa un al·legat a favor de l'assumpció de la «cultura moderna» des d'una perspectiva «antimoderna», tal com demostra el fet que acabi el discurs remetent a l'autoritat de Maurice Barrès, que demana per a França «descentralització, regionalisme, federalisme». En aquest context, la novel·la tenia un paper important per representar.

La «novel·la muntanyenca» en el context del modernisme «de bona mena»

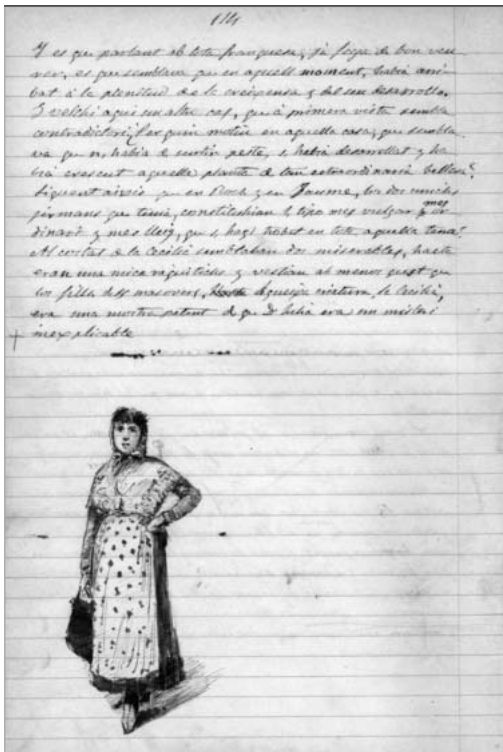
No és cap casualitat que Marian Vayreda obtingués al Certamen Literari de Blanes el seu primer guardó com a narrador. El Centre Catalanista d'Olot es va crear el 1889, el 1890 el setmanari *El Olotense* esdevé *L'Olotí* (1890-1898) i el mateix any s'organitza el primer Certamen Literari d'Olot (1890-1921), que Riera i Bertran va presidir el 1891. Malgrat el protagonisme indiscutible de la poesia en el certamen, els principals membres de l'anomenada Escola d'Olot –Joaquim i Marian Vayreda i Josep Berga i Boix– s'adscriuen de manera programàtica i amb resultats desiguals al conreu de la novel·la. Membres tots ells del barce-

loní Cercle Artístic de Sant Lluç, confraria declaradament antimodernista i defensora dels vincles indissolubles entre l'art i la moral, i conscients de la importància i la influència de la novel·la en la nova societat de masses, proposen les novel·les del rossellonès Carles Bosch de la Trinxeria com a model a seguir. Per aquest motiu, el segon número de l'*Àlbum Literari i Artístic de L'Olotí* (agost 1894) és en bona part dedicat a l'autor de *Records d'un excursionista* (1888) i de *L'hereu Noradell* (1889). Hi reproduïxen programàticament un fragment del pròleg de *Lena* (1894), la que havia de ser l'última novel·la del «gran patriarca dels Pirineus catalans», la millor manera, diuen, d'honrar i donar «caràcter de muntanyesa» a una revista que qualifiquen de «pirinenca».

En aquest context, la novel·la, que entra finalment en la gran operació cultural de factura regeneracionista i regionalista portada a terme per la Unió Catalanista, ha de ser, segons Bosch, «un xic folklorista». Enfront del desconcert que provoquen en l'individu les transformacions de la modernitat i el sentiment finisecular de decadència de tota una civilització, el millor antídote és la «pàtria xica» i els seus «costums»: «Cada petita comarca catalana és un món nou que l'excursionista va descobrint i per força ha de descriure lo que veu». Però la mirada de l'excursionista és selectiva i ordenadora, i, per tant, desrealitzadora. En plena crisi del positivisme i de la «gran novel·la» realista, la novel·la muntanyenca reivindica un realisme de bona mena, «reflex de la contemporaneïtat»,⁶ però programàticament «antinaturalista» i carregat d'un important component moralitzador i didàctic.

A aquest model responen les novel·les dels olotins, totes concebudes i escrites a començament de la dècada dels noranta d'acord amb el programa preestablert: *Tres generacions* de J. Vayreda (1993); *Sang nova. Novel·la muntanyenca* (1900), de M. Vayreda, i *El casal del Roure. Records de la darrera guerra carlista*, de Berga i Boix (1897).⁷ Totes tres plantegen, enmig de la realitat complexa i convulsa del camp català, la confrontació del model de família pagesa i la desnaturalització dels propietaris rurals, presentats com a personatges autoritaris, defensors acèrrims del sistema patriarcal i de l'immobilisme social en nom del respecte a la tradició i a la religió catòlica quan, en realitat, actuen a favor dels seus propis i mal administrats interessos en el complex i convuls context polític de la segona meitat del segle XIX. Dins aquest marc, la figura del propietari rural esdevé element vertebrador de la novel·la i antagonista dels personatges que hi apareixen com a models de comportament i portadors d'una regeneradora «sang nova» (joves, instruits, cosmopolites i, tanmateix, arrelats a la terra) i que encarnen, a grans trets, els valors defensats pel catalanisme emergent compendiat en les Bases de Manresa. També comparteixen

Josep Berga i Boix, dibuix a la ploma de Cecília, la «Venus catalana», protagonista femenina d'*El Casal del Roure*. Manuscrit de la novel·la. Arxiu Comarcal de La Garrotxa.

la construcció del model de la dona forta catalana que s'oposa al tirà sense subvertir, però, l'autoritat patriarcal, i la construcció de la imatge ideal d'una pagesia que, en realitat, emmiralla un model d'obrer. En aquest sentit, els parcers, mossos, pastors i segadors que treballen per al tirà o que s'encarreguen de l'explotació de les seves terres, són presentats com a víctimes de la seva violència i de les seves arbitrarietats, especialment aquells que representen el model ideal de família pagesa catalana, víctimes propiciatòries de les estructures econòmiques, polítiques i socials que possibiliten la permanència d'uns elements socials considerats paràsits i que, per tant, explicarien la decadència del camp català el darrer terç del segle XIX. Una mirada «paternalista» que el narrador d'*El casal del Roure* converteix en una defensa i un plany per la bona gent treballadora de la Muntanya catalana que, malgrat totes les malvestats, «no conspiren, ni promouen vagues, ni busquen fresses al govern» (Berga i Boix, 108).

Això no obstant, *Tres generacions*, l'única incursió en la novel·la de J. Vayreda, va restar inacabada; *Sang nova* només va arribar a bon port després d'un llarg període de vacil·lacions narratives i ideològiques fins que va ser presentada com la novel·la nacional de Catalunya, i *El casal del Roure*, l'obra més ambiciosa de Berga i Boix, va restar inèdita. Totes tres novel·les comparteixen la condició de «conservadora, tradicionalista, molt combativa en la defensa de tesis neocatòliques dins l'acarnissada lluita ideològica de l'època de la Restauració» (Cassany, 506). Al mateix temps, però, rebutgen la representació arcàdica del món rural i pretenen denunciar els conflictes de la realitat present amagats sota la màscara idealitzadora que tots tres artistes mantenen

en la seva obra pictòrica. En aquest sentit, la novel·la dels olotins no és tan lluny de *La família dels Garrigas* de Josep Pin i Soler.⁸ Per això, la consideració que fa Cassany sobre el fet que «la confrontació del model pairal i patriarcal amb la civilització urbana [només] en el cas de Pin i Soler se salda amb l'acceptació que el trànsit cap al nou règim capitalista i urbà és inevitable», caldria fer-la extensible, pel cap baix, a *Sang nova* (la regeneració del camp passa necessàriament, no pas per la flouresca i mitificada «llar dels pagesos», sinó per la figura de l'enginyer format a la Gran Bretanya i per un major compromís dels propietaris rurals amb les terres) i a *El casal del Roure*, amb la constatació per part del narrador que la causa carlista «viu fora del segle, el que se'n diu civilització moderna la rebutja» (Berga i Boix, 200).

Per concloure

Aquesta és la finalitat de la «novel·la muntanyenca» que tant predicament aconsegueix durant els darrers vint-i-cinc anys del segle XIX en el marc del procés de construcció de la moderna literatura catalana. Si, com afirma Cassany (485-487), la «novel·la muntanyenca» es concreta com a fenomen durant la dècada dels vuitanta, Jordi Castellanos n'estira el fil durant els noranta i més enllà,⁹ en una línia contínua que, malgrat els diferents processos de recuperació i resignificació de la tradició literària que han tendit a ocultar-la, es podria dir que es manté fins ara mateix, en part, com una forma de reacció davant de les transformacions que imposa la modernitat a tot Europa.

Bibliografia

- 1 J. M. FRADERA, «Entre la Muntanya i Babilònia: nota sobre el substrat ideològic del primer Verdaguier», *Anuari Verdaguier*, 1986, p. 131-138.
- 2 J. M. DOMINGO, «Jocs Florals de Barcelona en 1859: Modernització urbana i representació col·lectiva», *L'Avenç*, 352 (desembre 2009), p. 32-44.
- 3 A. COMPAGNON, *Les antimodernes. De Joseph de Maistre à Roland Barthes*, París: Éditions Gallimard, 2005.
- 4 A. LLOVERA JUNCÀ, «Pairalisme i identitat al segle XIX català: una construcció des de la imaginació literària», *Catalònia*, 18 (2016), p. 87-101.
- 5 M. TOMÀS, «La Jove Catalunya entre la literatura i la política», en *La Jove Catalunya. Antologia*. Barcelona: La Magrana, 1992, p. v-xliv.

6 E. CASSANY, «La literatura narrativa», en E. CASSANY i J. M. DOMINGO (dir.), *Història de la literatura catalana. Vol. V. Literatura contemporània (I): El Vuit-cents*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2018, p. 469.

7 Vegeu J. VAYREDA I VILA, *Tres generacions*. Olot: Llibres de Batet, 1993; M. VAYREDA, *Sang nova*. Girona: Diputació de Girona, 2017, i J. BERGA I BOIX, *El casal del Roure: records de la darrera guerra carlista*. Olot: ICCO, 2019.

8 J. M. DOMINGO, «Les novel·les dels Garriga de Josep Pin i Soler. Una lectura», *Els Marges*, 49 (1994), p. 5-21.

9 J. CASTELLANOS, «La novel·la antimodernista: les propostes de *La Renaixensa*», en *Professor Joaquim Molas. Memòria, escriptura, història*. Vol. I. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2003, p. 315-328.

temes-2)

ENRIC SAGUER. Professor d'Història Econòmica a la Universitat de Girona

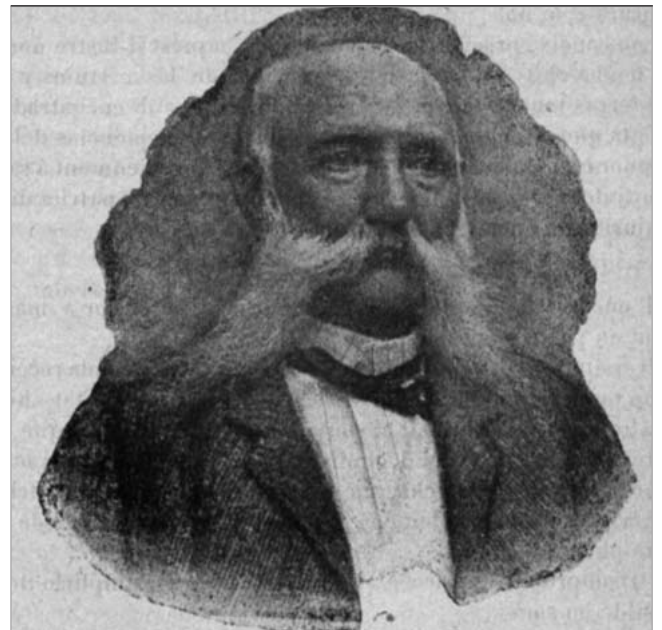
HISTÒRIA SOCIAL I NOVEL·LA RURAL: UN COMENTARI A PROPÒSIT DEL TEMA DE L'ABSENTISME

Thomas Piketty, a *El capital en el segle XXI* (2013), un text que, en el seu moment, va aixecar força polseguera tant en medis acadèmics com extraacadèmics, combinava hàbilment l'anàlisi quantitativa sistemàtica amb el comentari d'algunes obres de la literatura universal vuitcentista. Sense descobrir res de nou, Piketty posava en relleu l'interès que alguns textos literaris podien tenir no només per als estudis literaris pròpiament considerats, sinó també per a l'anàlisi social del passat en les seves diverses dimensions. En el seu cas, Jane Austen i Honoré de Balzac servien per il·lustrar la consciència que els literats vuitcentistes tenien sobre la desigualtat econòmica i sobre els llinars visibles i invisibles que existien entre els diferents grups de les societats anglesa i francesa del segle XIX.

Salvant les distàncies pel que fa a la dimensió dels autors, moltes obres de la literatura catalana també es poden prestar a aquesta lectura social i històrica, i poden complementar —més que substituir— les aproximacions minucioses basades en documentació d'arxiu, metòdiques i rigoroses però sovint limitades a l'hora de captar algunes subtileses de les relacions humanes. En aquest article comentarem un parell d'obres de literatura ruralista publicades a cavall dels segles XIX i XX amb relació a una temàtica que, en aquell context, va adquirir relleu social: la qüestió de l'absentisme dels propietaris rurals. Cal avançar, d'entrada, que la perspectiva literària sobre aquest punt és marcadament esbiaixada per la condició social dels autors. La major part dels que tenien un coneixement directe del món rural i el reflectien en les seves obres eren ells mateixos terratinents o fills d'una nissaga de propietaris. És el cas de Prudenci Bertrana, de Carles Bosch de la Trinxeria, de Marian Vayreda, de Víctor Català.... La relació podria ser llarga fins a coincidir, en l'altre extrem, amb propietaris rurals amb vel·leïtats literàries que, amb més o menys fortuna, també van publicar els seus textos, com ara el marquès de Camps, enginyer forestal i, entre altres coses, president de l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre (1898-1901), el lobby dels grans propietaris catalans. La condició de propietari d'aquests autors influïa fortament en la imatge que projectaven sobre el món rural.

L'hereu Noradell (1889) i *Sang Nova* (1900) van ser publicades a les acaballes del segle XIX, amb onze anys de distància. *Sang nova*, de Marian Vayreda, és una novel·la doctrinària que voreja el pamflet. *L'hereu Noradell*, de Carles Bosch de la Trinxeria, té un caràcter declaradament costumista i menys marcadament ideològic. Ambdues comparteixen diversos temes de fons, entre ells el de l'absentisme dels propietaris rurals i els seus efectes. Malgrat les coincidències, es tracta de dues perspectives notablement diferents. En *L'hereu Noradell* es descriu una situació d'absentisme sobrevingut, derivat del compromís del protagonista, Marçal

Retrat de Carles Bosch de la Trinxeria, publicat a *L'Arc de Sant Martí* el 26 d'abril de 1891 (núm. 490).

Noradell, amb la seva terra i la seva gent. És precisament aquest compromís el que l'acaba portant a Madrid en qualitat de diputat a Corts, i el que desencadena una deriva catastròfica per al patrimoni familiar. Les conseqüències de

l'allunyament del propietari respecte de la gestió quotidiana i la vigilància sobre el seu patrimoni seran funestes. En aquest desenllaç conflueixen el desviament moral –amb les seves implicacions econòmiques– a què el condueix la vida política de la capital i una circumstància fortuïta i puntual: la mort dels ceps a causa de la fil·loxera.

En *Sang nova*, el tema de l'absentisme es planteja de manera més complexa i obliqua. El protagonista, Ramon de Montbrí, critica obertament els propietaris que s'havien desentès de les seves pairalies per anar a viure a ciutat, inaugurant, per la part alta, el procés de des poblament rural que avui tant ens preocupa. L'autor, però, presenta aquesta crítica de manera discursiva –en algunes de les llargues i feixugues exposicions– i no en la caracterització dels personatges, ni en la trama argumental. Cap dels protagonistes del relat és, pròpiament, un propietari absentista. Paradoxalment, qui més s'ajusta a aquest perfil és l'heroi de la novel·la, Ramon de Montbrí, qui, entre estudis universitaris i *grand tours* europeus, havia restat durant molt temps allunyat del patrimoni heretat dels pares, morts prematurament, gestionat durant la seva minoria d'edat primer per l'oncle (mossèn Joan) i després per un procurador. La diana principal de Vayreda no és cap terratinent absentista: és el model de propietari representat per (don) Eudald de Serra-Bruna, titular d'una vella nissaga propietària, que havia ostentat el títol de ciutadà honorat de Barcelona, i que continuava residint a la casa pairal de la família, a Vall de Pedres. L'Eudald és el contramodel de Ramon de Montbrí, l'antiheroi: un personatge vulgar, apàtic, rendista, envejós, mesquí i insensible a la situació dels seus arrendataris i masovers. La permanència al mas, doncs, no ho és tot. El programa de regeneració que proposa Vayreda per boca de Ramon de Montbrí s'adreça, certament, contra l'absentisme, però també –i sobretot– contra els propietaris indolents que havien renunciat a la funció de lideratge social que l'autor els atribueix i exigeix. Vayreda defensa la necessitat de «caps d'arengada» amb l'empenta i vigor necessaris per enrobustir les seves hisendes, per fer prosperar les indústries rurals en el seu entorn local i per plantar cara a l'aparell administratiu de l'estat.

L'absentisme és un concepte clàssic de la crítica social referida al món rural. Potser sorprendrà saber, però, que ni la paraula ni els seus derivats apareixen a *L'hereu Noradell*, o a *Sang nova*. De fet, el terme mateix sorgeix molt tardanament. La primera referència en català correspon a un text de Salvador Sempere i Miquel de l'any 1879 titulat *Barcelona: son passat, present i porvenir*. Allà en queda clara la procedència anglesa: «los inglesos coneixen també aqueixa enfermetat á la qu'han donat per nom l'absenteisme, nom que ha passat á la llengua política de tota Europa». L'origen anglosaxó està vinculat al problema irlandès, a la sobreexplotació i abusos a què estaven

sotmesos els arrendataris irlandesos per part dels grans propietaris anglesos. El 1825 la novel·lista Sydney Morgan –també irlandesa– va difondre'l en una obra titulada, precisament, *Absenteeism*, i durant força temps va quedar associat a aquella situació: era «el nombre con que los publicistas ingleses califican la acción de sus compatriotas, especialmente irlandeses, de abandonar sus tierras y venirse al continente a gastar sus rentas» (L. Villanueva, *Crónica de Ambos Mundos*, 28-1-1864). Els diccionaris catalans del segle XIX no recullen cap de les possibles formes lèxiques: no apareix en el *Diccionari de la llengua Catalana ab la correspondència castellana i llatina* (1839-40) de Pere Labèrnia, ni al *Diccionari mallorquí-castellà* (1849) de Pere Antoni Figuera, ni al *Diccionario Valenciano-Castellano* (1851) de Josep Escrib. Tampoc no apareix al *Diccionari Aguiló* (1915) i no és fins al primer volum del *Diccionari català-valencià-balear* (1930) d'Alcover i Moll que en detectem la presència, tot i que amb un significat incomplet, només com a «emigració cap als grans centres de població». Tot i la incorporació

Retrat del pintor Marian Vayreda fet per Ramon Casas i Carbó. Museu de la Garrotxa.

temes-2)

tardana als repertoris lèxics, de fet és a partir de 1890 quan es comença a usar amb major freqüència –tant en català com en castellà–, sobretot a la premsa. Malgrat no utilitzar-lo, tant *L'hereu Noradell* com *Sang Nova* coincideixen amb aquest moment d'efervescència del nou mot. Tot plegat ens revela una conjuntura especialment sensible envers aquesta qüestió.

Val a dir, per ser rigorosos, que la preocupació per l'absentisme tampoc era exactament nova. Podríem recular fins als dotze llibres sobre *Res rustica* escrits pel gadità Columel·la el segle i abans de la nostra era per trobar advertències sobre els problemes que sorgien quan els propietaris residien lluny de les finques i no podien ser-hi gaire presents. Probablement en totes les civilitzacions agràries hi ha hagut propietaris absentistes, que deixaven en mans de tercers la gestió de les seves finques agrícoles i només es preocupaven de cobrar amb regularitat una renda que els permetés un mode de vida urbà, civilitzat, allunyat de la quotidianitat dels cultius i els animals. El terme que defineix el problema, *absentisme*, és en canvi modern i tardà.

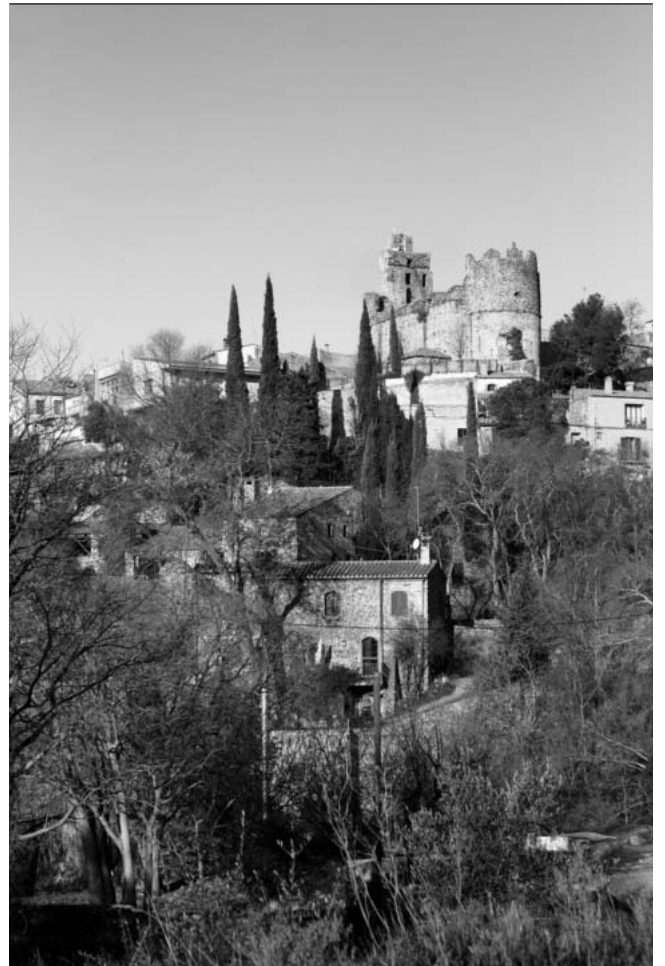
Des de la perspectiva del segle XIX, la qüestió adquirí una nova rellevància quan, amb el canvi social vinculat a l'emerent societat liberal, al desenvolupament urbanístic i a la inseguretat generada per les guerres carlines, molts propietaris rurals decidiren passar a residir en una vila o ciutat. Aleshores començaren a sorgir algunes veus que alertaven dels efectes negatius d'aquest canvi residencial. Un opuscle anònim (signat per D.N.G.M.) de 1853 titulat *Cuatro palabras a los señores hacendados* i adreçat específicament als propietaris rendistes ho plantejava com a tema d'obertura: «¿Se ofrece algun inconveniente á que un hacendado rural traslade su domicilio á pueblos urbanos?». I responia de forma concloent: «Se ofrecen muchos, muy graves, y de varias especies».

A finals del segle XIX, la residència urbana dels propietaris s'havia normalitzat tant que la combinació d'una doble residència –entenenent com principal la casa pairal– no es considerava un problema vinculat a l'absentisme. La doble residència apareix tant en el text de Vayreda com en el de Bosch de la Trinxeria: la família Serra-Bruna alternava la residència estable al mas de Vall de Pedres amb una estada anual a Barcelona, que Vayreda insisteix a remarcar que era curta; els Noradell tenien una casa a Figueres on passaven l'hivern. El mateix opuscle *Cuatro palabras a los señores hacendados* també ho deixa de banda a l'hora de considerar els efectes nocius de la urbanització dels propietaris. L'alternança residencial estava normalitzada; només es qüestionava l'absència persistent i continuada.

La preocupació per l'absentisme es va solapar i retroalimentar amb el programa modernitzador impulsat des de mitjan

segle XIX per algunes associacions agràries i, molt particularment, per l'IACSI. Tant Marçal Noradell com Eudald de Serra-Bruna estaven vinculats a l'IACSI. El primer com a soci corresponsal i autor d'articles de temàtica agrícola en la seva revista; el segon com a soci fundador i receptor de la revista, tot i que, com pertoca al perfil del personatge, no tenia per costum llegir-la. L'objectiu de la patronal agrària catalana, a banda de la defensa de la propietat i les seves institucions, fou l'adaptació de l'agricultura a un nou marc econòmic més obert i competitiu, mitjançant la modernització. El model a seguir, aleshores indiscutible, era el de l'agricultura anglesa, amb les seves rotacions de cultius intensives, lligades a un desenvolupament integrat de la ramaderia i a grans explotacions cedides a arrendataris capitalistes o

Vista de Rabós d'Empordà, localitat on va detectar-se per primer cop la presència de la fil·loxera a Catalunya i on Carles Bosch de la Trinxeria situa la pairalia de *L'hereu Noradell*.
Fotografia: Enric Saguer, 2023.

menades directament per propietaris-empresaris. En aquest marc, es reclamava que els propietaris fossin poc rendistes i que gestionessin el seu patrimoni de forma activa i intervencionista. Inicialment es va fer una aposta forta per l'exploració directa i el treball assalariat, en substitució de les múltiples fórmules de la masoveria, però els magres resultats econòmics obtinguts en moltes experiències aviat van reconduir el discurs cap a propostes més possibilistes centrades en la reforma de les parcel·les i la direcció del propietari.

Vista general de Can Vayreda, a tocar d'Olot, i camps de conreu, 1918. Fotografia de Josep Danés. Arxiu Fotogràfic Centre Excursionista de Catalunya, fons Estudi de la Masia

Sang nova és un bon compendi d'aquell projecte modernitzador que posava al centre el paper actiu del propietari en la direcció agrícola. Vayreda, personificant-ho en Ramon de Montbrió, ho planteja com una qüestió nodal en el marc d'un programa de ruptura intergeneracional que eleva a la categoria de revolució. És possible, però, que en els anys en què Vayreda defensa amb vehemència aquest model, bona part dels intel·lectuals agraris ja estiguessin modulant-lo a la baixa. Ja no ens trobem en les dècades centrals del segle XIX, ni tan sols en els moments anteriors a la revolució del 1868, on Vayreda situa l'acció, sinó en l'escenari obert per les crisis agràries de la dècada de 1880, amb la baixa dels preus dels cereals i l'expansió de la fil·loxera. S'estava començant a formular una resposta diferent, que passava per l'associacionisme –primer classista i després interclassista– i el cooperativisme. Un tema que, és bo observar-ho, a penes va tenir ressò en la literatura ruralista del primer terç del segle XX.

Bosch de la Trinxeria, per la seva banda, retrata Marçal Noradell com un propietari emprenedor, en plena sintonia amb el programa de l'IACSI. En fer-se càrrec del patrimoni patern, hauria importat d'Anglaterra arades de ferro per desfonar, hauria invertit en les millors màquines del moment

per segar, dallar i batre, hauria fet canvis en els cultius (expandint els userdars), hauria millorat les races de bestiar amb compres de mascles a Brussel·les i, en definitiva, s'hauria convertit en un vector de transmissió de coneixements agronòmics i del canvi tècnic. El problema, en el seu cas, esclata amb el salt a la política estatal, com a diputat a Corts. El discurs antipolític –especialment contra la política i els polítics estatals– és un tema de fons que uneix ambdues obres. També Eudald de Serra-Bruna havia tingut la seva etapa política com a diputat a Corts, i també l'havien entabanat. En ambdós casos la bona política s'associa a la defensa de la terra, a la política local de defensa contra un estat caciquista, fiscalitzador i exactor.

Hi ha una altra dimensió en què també coincideixen *L'hereu Noradell* i *Sang nova*: el model educatiu dels propietaris. Estem lluny del plantejament recollit a les *Cuatro palabras a los señores hacendados*, on els estudis superiors eren per als fadrísters, mentre que als hereus se'ls reservava només una formació bàsica. Tant Ramon de Montbrió com Marçal Noradell tenien estudis superiors. Aquest darrer, en acabar a l'Institut de Girona, estudià tres anys a l'Escola d'Agricultura de Montpeller. El primer també va formar-se com a enginyer agrònom, però a Madrid, després d'un temps en una escola preparatòria a Barcelona. Ambdós, a més, havien viatjat per Anglaterra i per França per ampliar els coneixements agronòmics.

Allò en què les trames de Bosch i Vayreda divergeixen és en el pes donat al propietari com a element de contenció social i de manteniment de l'ordre. Si bé comparteixen la idea d'un lideratge natural, la rellevància de l'acció del propietari per prevenir «daltabaixos» revolucionaris és pràcticament absent a *L'hereu Noradell*, mentre que a *Sang nova* és un argument omnipresent. Les dues obres foren escrites per propietaris rurals que, cadascun des de la seva perspectiva, reflectien els dilemes i les apostes que estaven fent en un context de crisis agràries i de ruptures del món rural. Llegides correctament, ambdues transmeten la imatge no pas d'una societat aturada en el temps, sinó d'un món rural en plena transformació. La qüestió de l'absentisme o, si es vol, de l'actitud dels propietaris rurals, travessa ambdues obres precisament per la rellevància que en aquella conjuntura va tenir la qüestió. Segurament, també, perquè la literatura és una arma poderosa per propagar valors i idees.

temes-3

GEMMA BARTOLÍ MASON. Filòloga i professora a la Universitat Autònoma de Barcelona

LES NISSAGUES MUNTANYENQUES LITERÀRIES: EVOLUCIÓ DE LA FAMÍLIA CATALANA¹

Si resseguim la narrativa catalana de finals del vuit-cents ens trobem amb l'anomenada «novel·la muntanyenca», que acaba desembocant, a l'inici de segle, en la novel·la modernista. Entre els personatges d'aquestes obres s'observa tot un seguit de confluències que permeten establir una caracterització de les figures de les respectives nissagues i desplegar un mapa de les evolucions. Tot plegat es fa molt evident si es prenen com a referència dos textos paradigmàtics: d'una banda, *L'hereu Noradell*, novel·la de Carles Bosch de la Trinxeria publicada el 1889 que acaba esdevenint l'exemple més clar de novel·la muntanyenca,² i, de l'altra, *La vida i la mort d'en Jordi Friginals*, de Josep Pous i Pagès, publicada el 1912 i amb la qual es clou el període de la novel·la modernista.

L'estructura familiar tradicional

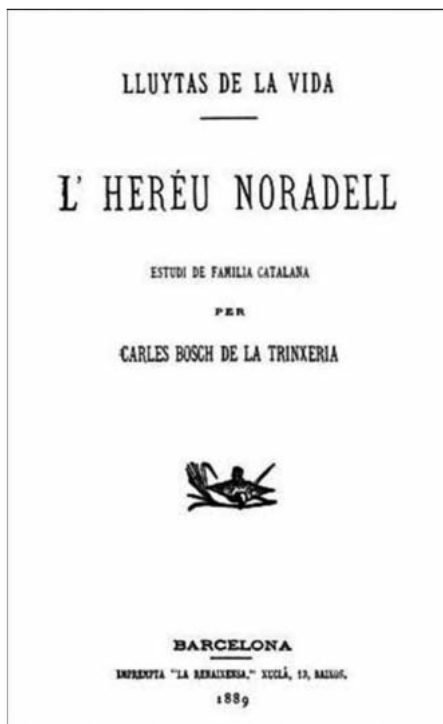
Abans de res, convé recordar que *L'hereu Noradell* porta el subtítol d'«Estudi de família catalana», cosa que ja indica la voluntat de l'autor de fer un retrat realista de la societat. Però no és ben bé això el que acaba fent, sinó més aviat un retrat idealitzat d'una organització establerta i sòlida. Justament per aquest motiu la considerem novel·la muntanyenca, ja que, amb la voluntat de recuperar els valors tradicionals de la família, vehicula una alta dosi de didacticisme.

La crítica més avançada de l'època li retreu que l'obra resulta fluixa, poc treballada, i no acaba d'aprofundir en els personatges, perquè no en queden clars els canvis de caràcter atès que no hi ha, tal com proclama el naturalisme, la voluntat de buscar les relacions causa-efecte. En definitiva, són personatges que no estan prou analitzats i, per tant, trontollen. El que Bosch pretén, però, és presentar una realitat rural —que per ell és directament catalana— com un món perfectament ordenat, en el qual la simplicitat de la vida i dels homes és producte «de la voluntat de representar la veritable identitat col·lectiva, aquella en la qual la realitat externa coincideix amb l'estructura profunda».³

Cal tenir present que l'estructura tradicional de la família catalana —ja des de l'edat mitjana— es basa en una organització en què sobresurt la figura de l'hereu, el fill gran que rebrà l'herència del patrimoni familiar (si no n'hi ha, la filla acaba adoptant el patrimoni), davant dels fadristerns o

cabalers, que no són hereus i reben una compensació econòmica quan es casen o quan moren els pares. El fill segon, tradicionalment, és destinat al sacerdoci, com el Jaume del cicle dels Garrigas de Josep Pin i Soler, iniciat amb *La família dels Garrigas* (1887) i tancat amb *Niobe* (1890). En aquest cas, en Jaume no sent vocació per l'Església, malgrat

Portada de *L'hereu Noradell: estudi de família catalana*.

el desig del pare, i se sent empès a fugir a Marsella i abandonar la casa pairal. És, doncs, una mena d'antecedent del Jordi Friginals de la novel·la de Pous i Pagès, un fadrister destinat al sacerdoci que es rebel·la contra la tradició i la voluntat paterna, si bé amb un resultat ben diferent del personatge de Pin i Soler. També al voltant d'aquesta figura es desenvolupa la narració breu de Marian Vayreda titulada ni més ni menys que *El fadrister*, en la qual «el pairalisme s'erigeix com a filosofia de la vida».⁴

Tota l'estructuració del model feudal-patriarcal és fonamental per entendre els conflictes de moltes de les obres narratives del període. És habitual que l'argument giri entorn de l'hereu que per un motiu o altre fa trontollar l'estabilitat o l'estructura tradicional: en el cas de *La família dels Garrigas*, perquè en Ramon, l'hereuet (l'hereu és el pare), s'enamora de la Tuies, que és una antiga minyona de la casa pairal. També apareix, naturalment, en *L'hereu* (1931) de Prudenci Bertrana, o fins i tot en l'obra de teatre homònima d'Alfons Maseras (1929). Aquestes dues són una mica més tardanes, però al capdavant no deixen de centrar-se en aquests mateixos personatges, com també ho fan *L'hereu del molí* (1897), de Ferran Girbal Jaume; *Hereu i cabaler* (1903), de Ferran de Querol, i encara *L'hereu Subirà* (1891), del mateix Bosch de la Trinxeria, tot i que en aquest cas s'endinsa ja en el terreny de la ciutat.

A *L'hereu Noradell*, el conflicte sorgeix per la infidelitat al patrimoni de Marçal Noradell, que esdevé també una traïció a Catalunya. Aleshores és castigat per aquest «pecat» i només es redimirà amb el seu penediment i per la fidelitat a la muller i la filla, la pubilla (un títol que atorga prestigi i que fa que tots els hereus dels balls es fixin en ella). Finalment, el casament de la filla amb un hereu enriquit és el que acaba salvant la família Noradell.

Els altres personatges

A part dels personatges principals de l'obra, hi ha altres figures que també són freqüents en la novel·la muntanyenca. Un exemple és la del mossèn: en l'obra de Bosch trobem mossèn Esteve, que no té un paper remarcable però que és fonamental que aparegui en tota aquesta novel·lística. Si, en canvi, pensem en un mossèn amb un paper rellevant en la literatura d'aquest moment, de seguida ens ve al cap el protagonista d'*Els sots feréstecs* (1901), mossèn Llätzer, l'individu encarregat de regenerar una societat oposada a la civilitat i personificada en els camperols, que actuen com una massa. Però aquí ja entrem, més estrictament, en el marc de la novel·la modernista: l'obra de Raimon Casellas inaugura *de facto* aquesta tradició, que s'estén fins al 1912, data de la publicació de *La vida i la mort d'en Jordi Friginals*. Mossèn Llätzer —que seria el fora de llei, com el Gori de la *Revolta* de Pous i Pagès— simbolitza les tensions entre l'artista o l'intel·lectual i la societat, pròpies del tombant de segle i especialment representades en el camp de la narrativa i el teatre modernistes.

També val la pena esmentar el paper de la massa, que, tot i que no es pugui qualificar de personatge com a tal, sí que esdevé un topos que s'activa per ressaltar la dialèctica individu-multitud i que va mudant la significació en l'evolució de la novel·la muntanyenca. És molt freqüent la presència

Retrat de Josep Pous i Pagès, per Ramon Casas.

d'aplec, on es troba la multitud: per exemple, a *L'hereu Noradell* hi ha la festa de la verema de Sant Miquel, i de fet *La punyalada* de Vayreda ja comença amb un aplec, el de Sant Aniol, al voltant d'un capellà predicant contra la plaga trabucaire. Ara bé: fins a les portes de la novel·la modernista no hi ha una idea de multitud com la que trobem en *Solitud* o *Els sots feréstecs*, en què la massa adquireix una dimensió més simbòlica. Abans s'esmenten grups més petits, com els pagesos, que poden tenir rellevància com a metonímia del conjunt de la societat, com passa en la narrativa de Vayreda. Fet i fet, els personatges de Vayreda no solen quedar, com els de la majoria de novel·les realistes, reduïts a tipus costumistes, sinó que ja són personatges molt més sòlids i elaborats psicològicament.⁵ Això sí, l'autor, igual que Josep Berga i Boix, també del grup d'Olot, agafa les obres de Bosch com a model i es converteix en un dels escriptors destacats del gènere: és dels pocs que afegeix a dues de les seves obres (*Sang nova* i *La punyalada*) el subtítol de «novel·la muntanyenca». En el cas de *Sang nova*, de 1900, el protagonista Ramon de Montbrí vol, com el mossèn d'*Els sots feréstecs*, regenerar una societat, però la seva intenció no és pas civilitzar la població, sinó recatalanitzar la burgesia local. Per tant, aquesta és també una obra programàtica i didàctica, que vol mantenir els valors tradicionals que s'identifiquen amb l'essència de la catalanitat.

temes-3)

El trencament amb el clos pairal

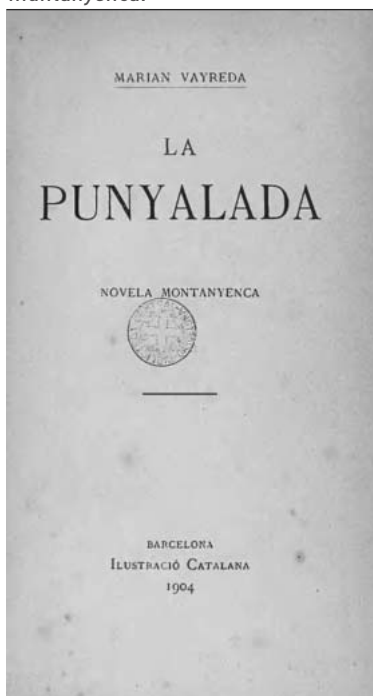
En *La vida i la mort d'en Jordi Friginals* no hi ha aquest programa polític tan marcat que trobem en l'obra de Bosch de la Trinxeria o en la de Vayreda, tot i que el corpus novel·lístic de Pous es relaciona amb l'esforç de concreció del modernisme en un projecte polític d'esquerres. L'autor se serveix de les teories voluntaristes i individualistes que troba en *La confiança en si mateix*, de Ralph Waldo Emerson, o *L'home contra l'estat*, de Herbert Spencer, per rebel·lar-se contra les convencions socials, l'estat i la classe política, tal com passa a *Revolta* o a la mateixa novel·la que ens ocupa.

A diferència de *L'hereu Noradell*, la tècnica narrativa ja no és la realista, sinó que Pous pretén reformar la realitat i mostrar-ne el que és rellevant per al progrés. De títol ben explícit, l'obra ressegueix la vida de Jordi Friginals, des que neix —quan ja reuneix tots els requisits necessaris per a la regeneració del país— fins que mor. Com a fadristern que és —ara la narració ja no gira al voltant d'un hereu, malgrat que la figura també hi apareix—, el pare li imposa anar al seminari, la qual cosa l'ofega i el deshumanitza fins a convertir-lo en un «mort en vida». Ara bé, coneix l'Alberta i se n'enamora, i això li fa canviar la percepció i trobar-se immers en un dilema entre rebel·lar-se o morir, el mateix dilema que apareix en tantes obres modernistes: des de la mateixa *Revolta* fins a *Els vells*,

d'Ignasi Iglésias, deutora d'*Els teixidors*, de Gerhart Hauptmann, i de la influència generalitzada dels drames ibsenians; passant per *Aigües encantades*, de Joan Puig i Ferrer, o *Els dos esperits*, de Joan Torrendell. Tot i tenir un pretext similar, els finals són ben diferents. El personatge de Jordi Friginals, entre la revolta o la mort, entre el regeneracionisme o el decadentisme, acaba optant pel primer. Per això fuig del seminari i pren consciència de la pròpia voluntat.

El curs de la novel·la demostrarà com ha triat l'opció adequada. El protagonista no tan sols acaba casant-se amb l'Alberta i tenint-hi fills, sinó que també aconsegueix crear riquesa material de les terres i convertir-se en un heroi. Per tant, aquest trencament de la tradició i l'estructura patriarcal no és filtrat per un punt de vista negatiu, sinó ben al contrari. Al cap i a la fi, Pous fa una crítica al pairalisme, a favor de la iniciativa individual fora del marc tradicional, i tot està enfocat i narrat perquè el lector ja esperi que Jordi Friginals fugi del seminari i s'enfronti al pare. Passa, doncs, el contrari que a *L'hereu Noradell*, en què el trasllat a Madrid d'en Marçal es presenta constantment com un error, i només l'esmenarà el penediment i el retorn al clos familiar. I és també molt diferent del que passa al cicle dels Garrigas, en què, tot i que el fadristern també rebutja ser capellà, la ruptura acaba en tragèdia i desfeta col·lectiva. Comptat i debatut, a diferència d'aquestes altres obres, *La vida i la mort d'en Jordi Friginals* ja és una novel·la moderna, i, si bé els personatges segueixen els de l'estructura tradicional, les actituds són molt diferents.

Portada de *La punyalada: novel·la muntanyenca*.

Els personatges femenins

Enmig d'aquesta tipificació, els personatges femenins mereixen un capítol a part. En primer lloc, en l'obra de Pous hi ha la mare, Marianna, la dona esclavitzada pel seu marit que acaba morint perquè li falta la voluntat per viure. Però la figura més destacable és l'Alberta, una dona que sap sobreposar-se al seu pare i no té por d'abandonar el mas familiar i que, en lloc d'enfonsar-se en el buit, segueix el seu instint i la seva voluntat fins a casar-se amb en Jordi. A diferència de la Mercè, la pubilla de *L'hereu Noradell*, l'Alberta és forta i amb personalitat i és, en definitiva, l'autèntic model positiu que Pous proposa per a la dona catalana.⁶

Ara bé: l'Alberta és una excepció entre els personatges femenins de Pous i Pagès, ja que en general són presentats com a personatges molt secs i amb molt poca rellevància. Fins i tot, l'autor arriba a denigrar la condició femenina i en un moment donat a *Revolta* afirma que «les dones només serveixen d'entreban»;⁷ una frase que, per cert, no s'allunya gaire de la que pronuncia el Rafel a *La punyalada*: «Les dones, la millor és bona per a llençar».⁸ En realitat, aquesta

Imatge de la *femme fatale* a *Lilith*, de Dante Gabriel Rossetti.

imatge de la dona com a entorpiment no és altra que la que forneix l'argument a *La tragèdia de cal Pere Llarg*, d'Eduard Girbal Jaume, la història d'una família rural en la qual entra una jove rica de passat marcat, la Custòdia, que accepta el matrimoni per obtenir la llibertat; però tot acaba en tragèdia perquè s'arruïnarà ella i acabarà també arruïnant els altres.

Notes

1. Aquest text és una síntesi de l'article G. BARTOLÍ, «Dels Noradell als Fragnals: caracterització i evolució de les nissagues muntanyenques», *Anuari de Filologia. Llengües i literatures modernes*, 12 (2022), p. 19-29.
2. Vegeu M. CASACUBERTA, «Novel·la "muntanyenca" i "nacional de Catalunya"», en M. VAYREDA, *Sang nova*. Girona: Diputació de Girona, 2017, p. 19.
3. J. CASTELLANOS, «Pròleg», en C. BOSCH DE LA TRINXERIA, *L'hereu Noradell*. Barcelona: Edicions 62, 1986, p. 12.
4. A. TAYADELLA, «La novel·la realista», en J. MOLAS (dir.), *Història de la literatura catalana: part moderna*. Vol. VII. Barcelona: Ariel, 1986, p. 532.

A més d'això, convé recordar com en tota aquesta narrativa, ara ja més modernista que muntanyenca, sovintaja l'element de la *femme fatale*, en contraposició a la *donna angelicata*. És un binomi que beu de la figuració representada en els quadres dels prerafaelites anglesos i que segueix el tema de l'oposició presumpta entre la Beatriu i l'Anti-Beatriu que plasma especialment Dante Gabriel Rossetti. Aquesta doble figura serà rellevant en novel·les modernistes com ara *Els sots feréstecs*, amb el personatge de la Roda-soques, o *Josafat*, amb la Fineta. Amb tot, en la novel·la muntanyenca els personatges femenins són secundaris i sempre enfocats des de la submissió, l'obediència i la puresa. Al llarg d'aquests anys, amb l'evolució de l'estructura patriarcal també comencen a evolucionar els rols femenins i adquireixen una funció més principal, fins al cas excepcional de la Mila, la protagonista de *Solitud*.

Conclusions

Tota aquesta tradició deriva d'una línia positivista segons la qual la literatura actua com a font documental per a historiadors i sociòlegs en l'estudi dels *mœurs* d'una comunitat. Així, fins i tot s'hi pot trobar una voluntat de «manipular» la realitat a través de l'art, per defensar els valors tradicionals que s'identifiquen amb la catalanitat: la novel·la muntanyenca pretén oferir un model de realitat a través d'uns personatges tipificats que actuen segons una voluntat doctrinal. D'aquesta manera, les nissagues muntanyenques presents en les obres de Bosch de la Trinxeria, Pin i Soler, Vayreda o Berga i Boix, si bé no queden del tot enterrades amb l'auge de la novel·la modernista, sí que acaben trencades amb la nova idea de progrés i de revolta del tombant de segle. El missatge polític i la voluntat recatalanitzadora disminueixen per deixar pas a un objectiu més artístic i literari que no pas patriòtic.

5. TAYADELLA, p. 510.

6. J. CASTELLANOS, «Pròleg», en J. POUS I PAGÈS, *La vida i la mort d'en Jordi Fragnals*. Barcelona: Edicions 62, 1990, p. 13.

7. J. BRUGADA I GUTIÉRREZ-RAVÉ, «Josep Pous i Pagès: la novel·la, el pairalisme i els vincles amb el pare», *Revista de Girona*, 124 (1987), p. 58.

8. M. VAYREDA, *La punyalada*. Barcelona: Barcino, 2021, p. 105.

temes-4)

CARLA RIERA. Universitat de Girona

EL PURGATORI DE L'INDIVIDU MODERN: LA MUNTANYA A LA PUNYALADA, SOLITUD I LA VIDA I LA MORT D'EN JORDI FRAGINALS

Des dels primers passos del pensament humà, la muntanya ha estat símbol de l'*axis mundi* –és a dir, el punt de contacte entre terra i cel– en el si de diverses tradicions. La seva verticalitat és idònia per llegir-hi un espai de trànsit i per representar la voluntat d'ascendir, així com el vincle entre l'individu i el cosmos.

A la Catalunya de principis de segle xx, l'al·legoria pren una forma específica que la fa correlat de la problemàtica de l'individu modern, en consonància amb el que succeïa a la novel·la europea del moment.¹ Però, amb el seu ús, les obres s'emmarquen en una pregunta ancestral sobre l'essència i la identitat humanes. Per descobrir-ho, oferim una breu passe-

jada per les pàgines de tres novel·les on la muntanya esdevé un personatge: *La Punyalada* (1904), de Marian Vayreda; *Solitud* (1904-5), de Víctor Català, i *La vida i la mort d'en Jordi Friginals* (1912), de Josep Pous i Pagès. Totes tres parteixen també de la imatgeria del cristianisme i de la creu, acompanyada de visions pròpies del mont Purgatori dantesco. És possible resseguir les diferents solucions que els autors proposen al malestar humà parant atenció a la manera com les desfetes col·lectives i personals s'articulen als espais «muntanyencs».

Les condicions de la vida en aquesta «terra alta» –ben allunyada de la que concebia Àngel Guimerà²– són dures. La

Joaquim Vayreda, *Inici de primavera*, oli sobre tela, 1877, donació d'Enric Batlló i Batlló a la Diputació de Barcelona, dipòsit 1914, obra no exposada, MNAC, núm. de catàleg 010592-000

naturalesa es presenta amb característiques antropomòrfiques i cristal·litza en les llegendes explicades pel seus habitants. La seva interpretació condiciona la manera com els protagonistes llegeixen l'entorn. Ho evidencia l'experiència de la Mila al Pas del Llamp, on les parets roquisses d'«urpes embrionàries» (Català, 216) sembla que volen esclafar els transeünts. La relació que els protagonistes estableixen amb la terra (els «usos» de la muntanya) prediu les seves possibilitats d'ascens.

A *La Punyalada*, la muntanya és l'escenari de la lluita entre els homes. Les batalles del bàndol de l'Albert (i de les autoritats) amb els seus antics companys (contrabandistes) fan de la naturalesa escenari de l'enfrontament entre el «Bé» i el «Mal» en uns termes molt més humans. El conflicte entre les dues colles acaba amb quadres horrenos, on la muntanya és amoral.³ L'Albert s'estranya d'«aquella impassibilitat general davant de tal carnatge; aquelles penjarelles de cossos per les bardisses» (Vayreda, 182). Les descripcions fan sospitar la fusió entre matèries. La vegetació esdevé la «carn que rebrolla per sobre l'os corcat i balit» (Vayreda, 25). Vayreda presenta un mont infernal que evidencia la petitesa humana. Les penyes s'obren com «mandíbules de dragó» i esdevenen «monstre famolenc de carn humana» (Vayreda, 173). L'atmosfera es torna inhabitable, «irrespirable» per la «carn socarrimada», i el cel, «blanquinós i fred», reflecteix la terra cremada (Vayreda, 159). Però la connexió és bidireccional. Els habitants de la terra de Vayreda són susceptibles a la corrupció del medi, com resol el mossèn durant la missa de l'Aplec dels Francesos.⁴ L'Alta Garrotxa és «catau de tota la mala gent», atreta per «amagatalls, vores i boscúries» però també per la maldat dels seus habitants (Vayreda, 30).

L'ascens de la Mila i el seu marit Matias comença perquè s'han convertit en els nous ermitans del paratge.⁵ A *Solitud*, la muntanya com a santuari ben aviat es presenta ambigua, tal com revela la figura d'un sant Ponç androgin. Un dels moments més difícils per a la protagonista es produeix, precisament, en la festa dedicada a la imatge. A l'Aplec de les Roses, la Mila topa amb una multitud descrita amb detalls grotescos, que evidencia la cara atroç de la humanitat.

L'ús de la muntanya en *La vida i la mort d'en Jordi Fragnals* esclata quan el jove seminarista s'enamora de l'Alberta i percep una dislocació amb el medi abans estimat (Pous i Pagès, 50). Apartat del camí eclesiàstic, s'enriqueix amb l'explotació dels boscos per a la tala. Sembla evident que emprèn una via errònia: un incendi que destrossa l'entorn l'arruïna. La comunió humana ara aporta una nota positiva, amb la unió per evitar el desastre. L'èpica de la batalla beu de l'estètica cristiana. Però la figura humana no pot rivalitzar en la lluita entre els arbres centenaris i «el monstre d'arborada crina», que es mou arrossegant-se «arran de

terra» (Pous i Pagès, 190) com el diable convertit en serp. Envoltada d'una muntanya on es present el mal, la humanitat corre el risc de corrompre's. S'evidencia amb un símil muntanyenc omnipresent: el «cor de pedra» (Vayreda, 30 i Pous i Pagès, 39). La Mila, per exemple, clama desesperada per convertir-se en muntanya (Català, 149). Davant la immensitat agresta, l'individu sent la pulsio de la davallada,

Marià Fortuny, *Paisatge*, aquarel·la sobre paper, cap a 1860-1862, llegat de Mariano Fortuny Madrazo, fill de l'artista, 1951, obra no exposada, MNAC, núm. de catàleg 046211-D

representada en les tenebres omnipresents a les novel·les. Com pedres que es despenyguessin de la muntanya, tots tres personatges estan a punt de precipitar-se.

A la novel·la de Vayreda, el conflicte més íntim s'experimenta, primer, en la lluita cos a cos amb «l'altre», l'Esparver, antic company i amic admirat. Els combats —reals i recreats en somnis— revelen a l'Albert la seva pròpia brutalitat. Sense l'empara de les boscúries, a l'Alzinar Vell, un d'aquests arbres presideix la batalla. Carn i bardisses s'entrelliguen i la polseguera els cobreix «com si fins la naturalesa repugnés de veure dos sers racionals lluitant igual que bèsties engelosides» (Vayreda, 82). Ben aviat, són llops que es mosseguen directament al coll, com l'animal enfollit que ataca la presa.

Amb l'ascensió física a la muntanya pel rapte de la Coralí, l'Albert arriba a l'assalvatjament. Projecta la seva salvació en el cos de la dona, però el reflex retorna les ambigüitats pròpies: per això l'anomena «barreja de coloma i de serpent» (Vayreda, 148). La seva entrada al bosc es produeix amb la «transformació» en un mastí. Troba la bèstia al seu interior: «m'afollava una certa necessitat d'investir, de mossegar, de despedaçar a algú» (Vayreda, 196). Malgrat la regressió als instints animals, no arriba a ser llop. Resta fidel a l'amic Rafel, fet que augura una possibilitat de redempció.

temes-4)

L'Albert s'endinsa a les coves, a l'interior de la muntanya. El dolor esdevé voluntat d'enfonsar-se en aquesta terra omnipresent: «de bocaterrosa i amb les mans arrapades a la closca, desitjava enterrar-me sota terra» (Vayreda, 193). En somnis, es veu envoltat d'«[u]na tenebra impenetrable» (Vayreda, 211). Els seus llindars de baixesa moral topen amb l'intens dolor de la punyalada final de la Coralí, quan el protagonista l'ataca. Només amb aquest ritu pot convertir la foscor en «celsties lluminoses, dolces harmonies i rufugades de brises primaverals» (Vayreda, 218). La penitència de l'Albert és acabar el seu camí envoltat encara d'aquesta alta muntanya, i presenciar la seva «desfeta», correlat de la història que ell ha viscut. S'hi queda, doncs, però recorda... i escriu.

La Mila sent la caiguda al punt simbòlic de la màxima de connexió universal. Allò que inicialment és un «alipteri», ben aviat es converteix en una interrogació sobre la realitat: «On era el reste de la muntanya? ¿On el món dels homes?» (Català, 238). La protagonista de Català trontolla, creu que

Francesc Gimeno, *Un poble empordanès*, oli sobre tela, cap a 1918, adquisició a l'«Exposició d'Art» de Barcelona, 1918, sala 52, MNAC, núm. de catàleg 010960-000

«si donava un pas més, desapareixeria pel decliu encorbat [...], però hi troba «[u]na sensació de deslliurança, de buidor mai sentida» (Català, 238). El mal més temible es troba en la matèria. L'encarna ben nítidament l'Ànima, que irromp als llocs de la religiositat (l'ermita i, sobretot, la capella) i atreu i repel·leix la protagonista. En aquest personatge, els límits entre el salvatge i el civilitzat es barregen. No és per-

sona, sinó «la cosa més roïna de la muntanya» (Català, 97),⁶ tal com determina el pastor Gaietà, veu de la saviesa. La proximitat de l'Ànima amb la «terra» es representa amb les seves aparicions sobtades, que el fusionen amb l'entorn. N'és exemple l'escena de la plàcida migdiada de la Mila sota un ametller, quan la terrible mirada sota unes «celles embardissades» s'imbrica amb la natura: «[d]ues espurnes relluïen enmig de la malesa: dues ninetes de llop cerver» que es claven en la carn de la dona «mateixes que agulles roentes» (Català, 46). Té els trets corporals de fura i un soroll característic: «Hu, hu, hu...!». També en un context sagrat –sota l'escultura del sant– la Mila viu el seu pitjor moment, alleugerit per la pèrdua de consciència. L'atac final de l'Ànima a la capella és la possessió violenta del cos que causa la davallada final de la Mila, el retorn a la «terra baixa». Ho recorden dues marques físiques relacionades amb la naturalesa. A banda del «botó de foc» al ventre⁷ –correlat del Bram,⁸–, en caure s'ha fet un tall a cara amb un «pern de ferro» que replica el que veu «encastat a la roca» quan puja a la muntanya per primera vegada (Català, 65). El contacte amb la malesa deixa un senyal psicològic que s'expressa amb una metàfora ben clara del mont. En els instants finals de la novel·la, la Mila sent les «filtracions de la muntanya» (Català, 293). Només davant l'intent que fa en Matias d'acompanyar-la, sent la força de la naturalesa: «la tranquil·litat de gorg pregon desaparegué d'un tret, i quelcom furibund, dimoniac, resplendí en els ulls verds de la dona» (Català, 294). Aquest petit impuls la fa renéixer a la manera nietscheana.

El dolor individual reapareix a la novel·la de Pous i Pagès amb la malaltia. El «ferotge monstre» que abans eren les flames esdevé un enemic en la pròpia carn (Pous i Pagès, 213). El mal es manifesta com un senyal al cos que és «una aranya de bosc» (Pous i Pagès, 218). Fragnals descobreix el diagnòstic a la terra baixa, on visita el metge. L'impacte es representa amb un vagareig pels carrers que el desconnecta de la realitat: «Semblava que s'hagués trencat tota mena de relació entre el món exterior i la seva consciència» (Pous i Pagès, 221). Ben aviat, els seus sentiments es manifesten de nou en somnis, el lloc de l'inconscient: «enmig de tenebres que pujaven i baixaven lentament, onades immenses d'un mar fet de boira» (Pous i Pagès, 230). Però la forta sotragada que sent al final d'aquesta mateixa escena representa la seva decisió. Fragnals estableix casa seva a l'espai de la mitjanja, fent-se seu simbòlicament el mas on neix amb una llar «basada al mig de les terres» (Pous i Pagès, 240). En comunió amb la naturalesa, s'avesa a treballar la terra. Amb la compra del terreny, guia les passes dels seus fills, a qui també deixa l'ofici en herència: «Mal per mal, no hi havia res de sòlid com la terra» (Pous i Pagès, 238). El desenllaç sembla encer-

Interior d'una masia amb la porta oberta. Obra inacabada de Víctor Català/Caterina Albert i Paradís. Fons artístic Víctor Català. Museu de l'Escala

tat. Condemnat ell mateix per l'enemic que no pot vèncer, comprèn finalment el cicle de la vida. Fraginals no esdevé pedra, sinó alzina longeva com el bosc que abans havia intentat protegir, «amb les arrels arrapades enllà de les centúries» (Pous i Pagès, 227). Conquereix la mort perquè no «desapareix tot ell», malgrat ser fet de matèria «que ha d'engolir la terra» (Pous i Pagès, 235). Així justifica el crim més imperdonable des de la perspectiva cristiana, el suïcidi. Al final de la novel·la, la figura desapareix en un entorn serè i benevolent.

Referències bibliogràfiques de les novel·les

- V. CATALÀ, *Solitud*. Barcelona: Edicions de la Magrana, 1996. Estudi introductor i de l'obra. Cònsul i text fixat per N. Nardi.
- J. POUS I PAGÈS, *La vida i la mort d'en Jordi Fraginals*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- M. VAYREDA, *La Punyalada*. Barcelona: Editorial Barcino, 2021. Edició i postfaci de M. Casacuberta.

Notes

- 1 M. CASACUBERTA ho esgrimeix en *L'escriptora emmascara-da*, Barcelona: L'Avenç, 2019.
- 2 A la peça teatral *Terra Baixa* (1896).
- 3 I schopenhauriana, com argumentava M. DASCA a propòsit de *Solitud*, en «L'alenada roent de la fera. La introducció del mal a *Solitud* com a paradigma de la modernitat». En E. PRAT i P. VILA

Les aspiracions a la verticalitat dels tres protagonistes els descobreixen l'horitzontalitat humana, les limitacions vitals. En l'encreuament de la muntanya, l'ésser sent el dolor del crucificat a la creu. Malgrat que els camins proposats pels autors són diferents, en tots el pla humà manifesta, també, una possibilitat lluminosa. Les novel·les són el resultat del patiment muntanyenc, sigui amb el recurs del manuscrit trobat, la tècnica de l'estructura circular o l'obra didàctica. L'Albert acaba escrivint la «gran glossa d'una terra que tants de sos fills [han] maleïda» (Vayreda, 26) que dona al cronista escodrinador del paratge. La Mila culmina el seu any d'ermitana amb una evolució personal que troba el correlat en els estats de la muntanya i en el seu descens. Fraginals trenca amb la tradició i traça el propi camí personal per avançar cap a una comunió íntima amb la terra, que fa el cim amb la seva mort en les darreres pàgines.

Al final del camí, el lector acomiada els seus Virgilis (Vayreda, Català i Pous i Pagès), no pas a les portes del Paradís sinó a l'interior d'un etern purgatori —cíclic i amb notes infernals i dantesques— que és la muntanya anomenada, altrament, vida.

(eds.), *Actes de les Terceres Jornades d'Estudi sobre la vida i l'obra de Caterina Albert "Victor Català" (en ocasió del centenari de Solitud 1905-2005)*. Girona: Curbet CG, 2006.

- 4 El sacerdot protagonista d'*Els sots feréstecs* (1901), de Raimon Casellas, s'adreça de manera similar als parroquians.
- 5 La mateixa autora va parlar de les similituds del lloc novel·lesc amb «la muntanya de Santa Catarina» (el massís del Montgrí) en T. GARCÉS, «Conversa amb Víctor Català», *Revista de Catalunya*, 26 (agost 1926), p. 126-134.
- 6 La cursiva és pròpia.
- 7 J. CASTELLANOS suggereix que el botó de foc pot ser interpretat com un embaràs a «Solitud. Novel·la modernista», *Els Marges*, 25 (1982), p. 64-65.
- 8 I que presenta l'altra cara de l'apunyament executat per la Coralí.

patrimoni

CLÀUDIA BUSSÉ ROJAS. Filòloga i col·laboradora de la Càtedra de Patrimoni Literari M. Àngels Anglada i Carles Fages de Climent

ON SÓN ELS ITINERARIS LITERARIS DE LA NOVEL·LA «MUNTANYENCA»?

En els darrers anys, a Catalunya s'ha palesat l'auge dels itineraris literaris, és a dir, l'interès creixent per situar, visibilitzar i dotar la literatura de cos i de vida. Una ruta literària és, doncs, un recorregut guiat a través de la mirada que un escriptor ha projectat en un lloc. A partir de les seves reflexions i de la passejada per l'entorn esdevenim part de l'esperit dels espais literaris.

Convé diferenciar, com diu Bataller,¹ els conceptes de lloc, paisatge i territori. D'entrada, els llocs són espais concrets que generen identitat personal i col·lectiva a partir de l'experiència humana. Són, per tant, una mirada interna incentivada a partir de la vivència en un espai. El paisatge, en canvi, representa una mirada externa i el territori, relacionat amb el concepte de lloc, fa referència a la identitat col·lectiva representada en una extensió geogràfica determinada. En aquest sentit, l'autor usa el mot *territori* per exposar el fenomen de les rutes literàries.

Durant els darrers anys, han sorgit nous dissenys per valorar i difondre obres arrelades a territoris literaris, és a dir, a llocs concrets. La recreació d'espais vinculats a textos escrits s'ha convertit en un fet patrimonialitzador de la literatura, un fenomen que ja va començar amb l'atracció per les cases d'escriptors, que avui dia han esdevingut museus d'interès cultural. De la mateixa manera podríem parlar de les tombes d'autors, convertides en llocs de pelegrinatge i culte. A partir de 2005, amb la creació de l'associació Espais Escrits. Xarxa del Patrimoni Literari Català, s'ha sistematitzat el recull de punts concrets vinculats a la patrimonialització literària i s'ha reivindicat la «construcció social del patrimoni».² Amb el Mapa Literari Català –que cada any amplia la seva base de dades– es poden recórrer nombrosos indrets que formen part de l'imaginari literari col·lectiu. Aquests espais esdevenen

dinàmics quan parlem de les rutes literàries, en auge avui dia pel seu atractiu en diferents àmbits, des de l'educació fins a la dinamització del territori a través del reclam turístic. Així, la literatura crea els anomenats *sights* o llocs amb significació especial que enriqueixen l'experiència lectora.

Davant de l'interès generalitzat pels itineraris literaris i per l'experiència estètica viscuda en primera persona a través de la literatura, quins textos es consideren aptes per al disseny d'un itinerari? Cal dir que hi ha molts tipus de rutes, que poden variar segons la base (sigui una obra, un autor o una miscel·lània), el guiatge (autoguiat o dirigit per un expert) o el format de publicació (llibre, guia, dossier o ruta virtual a través d'un codi QR). Així, l'experiència dels itineraris literaris sembla adaptar-se a tots els gustos i formats.

Tanmateix, hi ha un tipus de novel·la que és poc present en les rutes literàries amb què comptem actualment. Es tracta de la novel·la «muntanyenca» i, concretament, un seguit d'obres que sembla que romanguin en l'oblit de la patrimonialització del territori. És el cas de textos d'autors com Gaietà Vidal i de Valenciano, Carles Bosch de la Trinxeria, Josep Berga i Boix, Josep Pous i Pagès, Marian Vayreda, Joaquim Riera i Bertran, Joaquim Vayreda i Josep Pin i Soler. Ens podríem preguntar per què es necessita una ruta literària de les obres d'aquests autors; la resposta seria per donar-los

«Ruta literària Pin i Soler a Tarragona: la interpretació de la ciutat. Fotografia d'Espais Escrits». Xarxa del Patrimoni Literari Català.

visibilitat i, en definitiva, llegir-les a través de l'experiència del lloc. Una ruta literària de novel·la muntanyenca contribuirà a transferir un coneixement profund de l'autor i de l'obra, així com del territori que els uneix.

Si bé és cert que alguns dels escriptors esmentats apareixen en un o diversos itineraris literaris, la seva presència és escassa o desvinculada de la novel·la «muntanyenca». Per exemple, Vidal i de Valenciano s'esmenta en la «Ruta literària per la Barcelona vuitcentista», organitzada per la UOC el 2019, però el que no trobem és cap ruta literària dedicada a les seves dues novel·les «muntanyenques», *La vida en lo camp* i *La família del mas dels Salzes*. De la mateixa manera, un fragment de *Records d'un excursionista* de Bosch de la Trinxeria forma part de la ruta literària de Setcases dissenyada pel Consorci del Ter, però no hem trobat cap itinerari de *L'hereu Noradell* o *Lena*. Per la seva banda, Berga i Boix és reconegut com a pintor paisatgista en la ruta «Olot: L'art dels paisatges», igual que Joaquim i Marian Vayreda, però no hi ha cap ruta consagrada a *Clareta* i *El casal del Roure*. Pel que fa a *L'estudiant de la Garrotxa*, tampoc no té un itinerari propi, si bé un fragment de la novel·la s'inclou en l'itinerari «Lladó» (Càtedra de Patrimoni Literari de la Universitat de Girona, 2023). Quant a *Sang Nova* i *La punyalada*, de Marian Vayreda, no disposem de cap itinerari literari, encara que puntualment el Museu dels Sants d'Olot organitzés la «Ruta a l'Alta Garrotxa seguint els escenaris de *La punyalada*» amb el guiatge de l'escriptor Carles Batlle Jordà o que, des d'Espais Escrits, es pugui emprendre (amb l'opció d'una guia) la ruta literària «Marian Vayreda a Olot». Pel que fa a Riera i Bertran, no hi ha cap ruta literària dedicada a *Història d'un pagès* i *Lo poble de l'alzinar*; i el mateix ocorre amb *Tres generacions* de Joaquim Vayreda.

Josep Pin i Soler és, però, l'excepció, ja que disposa de la «Ruta literària Pin i Soler a Tarragona: interpretació de la ciutat», de Magí Sunyer,³ en la qual s'inclouen fragments de *La família de les Garrigues*, *Jaume* i *Niobe*. A més, aquesta ruta és a la base d'una interessant proposta didàctica dissenyada per Anna Llovera,⁴ que para una atenció especial als canvis urbanístics i socials que es produeixen a la Tarragona de la segona meitat del XIX i planteja el contrast entre Barcelona, en canvi constant per l'afany de modernització, i Tarragona, que s'identifica amb el passat romà. Llovera ha sabut copsar l'originalitat del plantejament de la ruta Pin i Soler dissenyada per Sunyer i l'ha adaptada a les aules de secundària i batxillerat, la qual cosa suposa una innovació didàctica en el terreny de les novel·les «muntanyenques», però també una ocasió de fer assequible i propera la narrativa

i la figura de Pin i Soler a un públic més ampli, alhora que relaciona la seva obra amb altres textos del segle XIX i en mostra la vigència actual, tot plegat tenint en compte la interacció entre l'humà, la literatura i l'espai.

En definitiva, el que hem pogut comprovar amb aquest estat de la qüestió dels itineraris literaris sobre la novel·la «muntanyenca» és que aquest tipus de literatura, que recupera les traces del passat i es relaciona amb l'excursionisme i la descripció del paisatge, no compta, ara per ara, amb una representació prou consolidada. Davant d'aquesta realitat, sembla oportú rellegir les obres, fer una tasca de buidatge i depuració amb intenció de seleccionar els textos idonis per transmetre la relació entre literatura i territori i, evidentment, posar-les en la cartografia dels espais escrits.

Notes

1. A. BATALLER, «Experiència estètica, literatura i territori: la ruta literària com a dispositiu didàctic», en Pere QUER (ed.), *Teoria i pràctica de les geografies literàries*. Vic: Eumo, 2022, p. 63-83.
2. F. R. UCCELLA, «La patrimonialització literària a Catalunya: una aproximació», *Mnemòsine: revista catalana de museologia*, 5, (2008-2009), <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=4959046> (consulta: 29/01/2023).
3. M. SUNYER, «Ruta literària Pin i Soler a Tarragona: interpretació de la ciutat», Associació de Professionals i Estudiosos en Llengua i Literatura Catalanes, 2020.
4. A. LLOVERA, «Una proposta didàctica de la ruta Josep Pin i Soler», en *La ruta literària com a eina docent. Una proposta didàctica de la ruta Josep Pin i Soler*, Universitat Rovira i Virgili, 2017.

*Aquest dossier forma part del projecte de recerca *Literatura i corrents territorials (III): La contribució de la literatura y sus espacios de socialización a los procesos de construcción de las identidades (siglos XIX-XX)* finançat pel MIINECO PID2019-108296GB-I00.

ressenyες

Fanny TUR
Les epidèmies a les illes d'Eivissa i Formentera entre 1799-1930

Eivissa: Balàfia Postals, 2022.
 567 p.

L'eivissenca Fanny Tur, arxivera i historiadora, ha confeccionat amb gran rigor una obra total. A partir d'una riquíssima varietat de fonts documentals, analitza acuradament les onades epidèmiques que es produïren temps enrere a les illes Pitiüses, és a dir, Eivissa i Formentera. En el llibre *Les epidèmies a les illes d'Eivissa i Formentera entre 1799-1930* trobarem les causes, la resposta i les conseqüències d'uns episodis gens indiferents, gens insignificants. A la vegada, establint relacions de causa i efecte entre els fenòmens socials i econòmics, l'autora ens ofereix un retrat primmirat i exhaustiu d'ambdues illes entre 1799 i 1930. D'aquí la consideració de trobar-nos davant d'una obra útil, magnífica i total.

Al llarg del temps, les Pitiüses, a causa fonamentalment de la seva situació geogràfica, han estat una cruïlla de cultures i espais de parada i avituallament en els trajectes marítims i d'intercanvi comercial. Així, malgrat la seva condició d'illes amb poc pes demogràfic han estat permeables, connectades a altres geografies. El fet més visible era el comerç de la sal de les illes («el saler del món») amb altres contrades, algunes prou allunyades. Aquests intercanvis, però, no eren els únics. El contacte afavorí l'arribada i la transmissió d'un enfilall de malalties sovint congriadades ben lluny. Eivissa i Formentera van ser sacsejades per diferents brots epidèmics, convertits en molts casos en onades víriques de gran impacte: la febre groga del 1800, la pesta del 1816, el paludisme del 1817, el còlera («la mortífera plaga») del 1830 o la grip del 1918, entre altres. Hi va haver brots i rebrots: les malalties en molts moments agafaven força, nova empenta, i embolcaven de vulnerabilitat la vida de la ciutadania.

Les autoritats pitiüses vigilaven i controlaven el trànsit marítim quan tenien notícia d'epidèmies en altres indrets de la Mediterrània. No es podia admetre cap vaixell procedent d'un port contagiats. Això obligava a estar informats de la situació sanitària de la resta de ports d'Europa i del món. El volum de la correspondència posa de manifest, alhora, l'espessa xarxa de relacions marítimes i comercials.

El contraban, però, era la principal porta d'entrada de contagis i epidèmies. Hem de tenir present que aquesta activitat

estava prou arrelada entre la població i constituïa una font d'ingressos i sovint de subsistència.

Pel que fa a la lluita contra la malaltia, l'autora detalla la manera de procedir, per exemple amb la construcció de llatzerets en els illots de la badia d'Eivissa on es procedia a l'expurgació dels arribats i a la quarantena. També repassa un seguit de mesures restrictives i d'aïllament com el trasllat dels difunts a indrets assenyalats, l'enterrament amb calç viva o la crema de les pertinences dels contagiats.

Quan es produeixen situacions generals d'epidèmia, al marge de l'afecció entre la població, hi ha una altra qüestió que cal tenir present: l'economia. La restricció dels contactes comercials necessàriament repercutia en la situació econòmica. Això fou una de les preocupacions permanents dels illencs, que obligava a compatibilitzar dos aspectes de mal conjugar. El 1918 fou l'any de la grip, un episodi que deixà una empremta potent en la memòria col·lectiva de moltes generacions de les Illes. Fanny Tur li dedica un capítol on n'analitza la virulència en cadascuna de les parròquies. En conjunt, moriren 235 pitiüsos i afectà uns 6.100 eivissencs i formenterers.

Les institucions municipals al llarg del període analitzat van haver de fer ús de l'enginy i redoblar esforços per enfrontar-se a les vicissituds derivades de les malalties. També els professionals sanitaris es van veure fortament afectats. Els recursos eren limitats, tant els econòmics com els humans.

Tot plegat ens suggereix una reflexió sobre el paper de l'estat, especialment sobre la seva poca implicació i la seva inhibició en aquesta qüestió i en d'altres. No es tracta d'una cosa menor. Les Balears, i més encara les illes Pitiüses, eren geografies perifèriques, poc o gens tengudes en compte. Els territoris insulars eren lluny de la cort, lluny de les preocupacions dels mandataris espanyols. I això es traduïa en mancances en infraestructures i falta dels recursos econòmics necessaris per implementar les mesures sanitàries.

MANEL SANTANA I MORRO. Historiador

Ricard RAMON I SUMOY
La lluita per l'aigua a la conca baixa del Gaià. Regadiu, molins i conflictes
 Valls: Cossetània Edicions, 2022. 501 p.

Estudi extens i minucios sobre l'aigua de regadiu que alhora era utilitzada com a força motriu de molins i fàbriques a la part final del riu Gaià, des de les Coves Roges fins a la desembocadura. Fa un recorregut per tretze quilòmetres d'una xarxa hidràulica de séquies i recs des d'on l'aigua es bifurcava vers terres o també instal·lacions fabrils de la Riera de Gaià, Virgili, el Catllar, Ardenya, Ferran, Altafulla i Tamarit. L'estudi s'inicia amb els conflictes entre pagesos i moliners per l'ús de l'aigua a les primeres dècades del segle XIX, passa pels enfrontaments entre la noblesa i l'ajuntament de la Riera, i acaba amb la lluita i el reconeixement dels drets dels regants l'any 1980 després de la construcció de l'embassament del Gaià al Catllar.

És una història d'una gestió de l'aigua difícil i conflictiva, que en part necessita unes infraestructures hidràuliques, ampliades i modificades al llarg dels anys, per conduir-la a les hortes, als molins o a la fàbrica del Catllar. L'administració de l'aigua quan no és sobrerera sempre ha generat conflictes, lluites, regulacions normatives, discòrdies i concòrdies entre les parts. I també ha comportat gestió, governança i disposicions administratives o polítiques, segons els períodes històrics i l'organització comunitària, local o de conca. Un riu com el Gaià està condicionat per períodes de sequera, sobretot estiuenca, i també ho ha estat per les riuades (*gaiánades*) com la de Sant Cinto de 1921, probablement la més extraordinària de la qual es guardi memòria, que va causar molts estralls en els molins i infraestructures hidràuliques. La modernitat va comportar instal·lacions industrials papereres i elèctriques al Catllar i també projectes com l'embassament a l'estret de Cadernal a les dècades dels anys vint i trenta del segle XX. En aquest llibre en tenim un estudi amb una diversitat temàtica impressionant, resultat d'una acurada i ingent recerca.

JOSEP SANTESMASES I OLLÉ. Centre d'Estudis del Gaià

Alfredo GARCIA FEMENIA
La memòria escrita de les Muntanyes
 Gandia: CEIC Alfons El Vell, 2022. 235 p.

L'últim treball de l'investigador gandienc Alfredo Garcia Femenia tracta la història de l'escriptura i els documents des del coneixement dels arxius de les principals poblacions de les comarques centrals. L'estil que emprava l'autor fa que la lectura siga amena i fàcil, apta per a qualsevol classe de públic.

L'autor respon de manera clara i resolent dubtes a preguntes com: quina lletra fem servir ara?; sempre s'ha escrit igual?; per què es feien i fem documents?; quina és la història dels nostres arxius?

La memòria escrita de les Muntanyes intenta aportar llum a la història de l'escriptura i la societat de l'antiga governació de Xàtiva, actualment les comarques centrals valencianes. Ens parla de les institucions i de com tenien una llengua quasi pròpia per als documents legals, i de com aquests documents han anat a parar als arxius, tal com els coneixem avui dia.

La societat de l'antic règim es caracteritzava per una base de població majoritàriament quasi analfabeta, però també una classe alta (noblesa, clergat, alta burgesia) que sí que usava la llengua en els documents i contractes per deixar constància de la seua activitat.

Un altre bloc del llibre ens parla dels docents i de com les campanyes d'alfabetització a les zones rurals van fer que baixara l'analfabetisme a les nostres terres.

Finalment, l'autor ha pogut explicar com l'escriptura està present en tots els àmbits de la societat de les actuals comarques centrals valencianes al llarg de tota l'època foral. En definitiva, tenim un interessant assaig divulgatiu sobre la societat de l'antiga Governació de Xàtiva, també coneguda com de les Muntanyes, molt útil per conèixer el nostre passat. Enfront de l'actual món amb un remolí d'informació que ens arriba per tots els mitjans existents, són importants reflexions com la que l'autor ens presenta en aquesta obra.

JOSEP ANTONI AHUIR DOMÍNGUEZ. Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta (IECMA)

DE trianovetats)

Alfred VILANOVA
Fet a Catalunya
Històries curioses
d'indústries, invents
i emprenedors
catalans

Barcelona: L'Arca, Redbook Edicions, s.l., 2022. 256 p., 22 €.

Fet a Catalunya està escrit amb rigor i passió per un bon coneixedor del món industrial: Vilanova va créixer entre màquines, concretament a la fàbrica que el seu pare tenia al Poblenou. L'obra recull un grapat d'històries i curiositats de la indústria catalana al llarg de la història a través d'invents, emprenedors, empreses i negocis. No se centra únicament en la revolució industrial (nascuda al segle XVIII a la Gran Bretanya) sinó que també dedica part del treball a la protoindústria com a germen industrial (quan l'home primitiu de Talteüll creava els seus estris de pedra i destrals), a la preindústria de l'època medieval i moderna i, finalment, a l'eclosió industrial del segle XVIII.

Anna BACH GÓMEZ; Miquel MOLIST MONTAÑA
Osona
prehistòrica.
Els primers pobladors

Vic: Patronat d'Estudis Osonencs, 2022. 174 p., 15 €.

En aquesta obra, Anna Bach i Miquel Molist recopilen dades d'interès històric i arqueològic de cronologia prehistòrica en el territori de la comarca d'Osona i el seu entorn. El llibre explica de manera rigorosa i clara la riquesa i la diversitat del patrimoni arqueològic d'època prehistòrica, amb un text acompanyat per mapes de localització i imatges de les troballes en els vells i nous jaciments descoberts. A partir d'aquesta nova revisió de materials arqueològics, els autors han aconseguit fer una anàlisi històrica innovadora que cobreix un ventall temporal que va des dels grups de caçadors recol·lectors (primers pobladors) fins a la formació de les tribus ibèriques a mitjans del primer mil·lenni abans de la nostra era.

DD.AA.
Recerques 80

València: Publicacions de la Universitat de València, 2022. 212 p., 16 €.

L'Associació Recerques publica el nou número de la seva revista, on recull sis articles que majoritàriament es contextualitzen en l'època contemporània. El primer es fixa en la contrarevolució primerenca al Trienni Liberal. El segon tracta del Cuerpo de Arquitectos Municipales de España. Tot seguit, hi ha un estudi sobre les polítiques de contractació i les condicions laborals en la indústria metal·lúrgica de Barcelona. Els dos articles següents estan dedicats a la repressió franquista i l'últim treball tracta sobre els costos de transició a economies de serveis, posant com a cas particular l'economia balear. La revista també inclou un grapat de ressenyes escrites per diversos autors.

DD.AA.
Divuitenes
Trobades
Culturals
Pirinenques:
Accions dinamitzadores
al Pirineu

Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2022. 236 p., 20 €.

La Societat Andorrana de Ciències presenta les actes de les Divuitenes Trobades Culturals Pirinenques, que van tenir lloc l'octubre de 2021 al municipi de Montanui (Ribagorça) i es van dedicar a les accions dinamitzadores al Pirineu, centrant-se en diferents accions que es duen a terme per revitalitzar els territoris pirinenques. La publicació recull trenta-tres articles i ponències on es tracten les diferents propostes que poden sorgir mitjançant eines i projectes de dinamització transfronterera. Entre totes les aportacions destaquen temes com la importància del patrimoni cultural com a eina de dinamització, les noves plataformes ciutadanes, els recursos mediambientals i la implicació de les associacions culturals en la divulgació del patrimoni.

Fidel AROMIR MASAGUER; David MORÉ AGUIRRE
El poeta amarat
de Tossa
Antologia d'obra i vida
de Manuel Vilà Dalmau

Tossa de Mar: Centre d'Estudis Tossencs, 2022. 704 p., 30 €.

La publicació veu la llum com a número 18 dels Quaderns d'Estudis Tossencs. Es va acabar d'imprimir el novembre de 2022, quan faltaven pocs mesos per al 115è aniversari de l'arribada de Manuel Vilà a Tossa. Es tracta d'una bella edició il·lustrada que recull la vida i l'obra poètica de l'escriptor i activista cultural. Suposa una ampliació important d'una obra anterior de Fidel Aromir dedicada al poeta, però ara amb la participació de David Moré. Una de les aportacions més destacades és l'ampliació del nombre de composicions conegudes de Vilà i l'aprofundiment en el seu estudi, gràcies a una recerca exhaustiva en què es van localitzar desenes de creacions encara desconegudes que es trobaven en diversos repositoris digitals.

Joan IBORRA
**Llauradors
contra senyors
La Germania a
l'Horta Sud**

Alaquàs: Institut d'Estudis Comarcals de l'Horta Sud, 2022. 242 p., 16 €.

Aquesta obra va guanyar el XXV Premi d'Investigació de l'Horta Sud l'any 2022. Es contextualitza a l'Horta Sud durant el segle XVI, un període de sobresalts en què al territori vivien vora cinc mil persones dedicades a la terra. El tema principal és la Germania, una revolta insurreccional que es va produir a les àrees rurals, amb un vessant profundament antisenyorial. La intenció del llibre és comprendre el perquè de la revolta i la conflictivitat antisenyorial, i quines aspiracions tenia una societat hortolana que lluitava per un futur més just. A més d'aquestes qüestions, Iborra s'atura a analitzar el conflicte bèl·lic i la repressió (sentències, penes i composicions) que se'n va derivar.

**Jordi PARÍS
FORTUNY**
**El campanar de
Valls. 125 anys
d'història**

Valls: Institut d'Estudis Vallencs, 2022. 156 p., 19,50 €.

L'element identificador de la ciutat de Valls és el campanar de l'església de Sant Joan, conegut popularment com el campanar de Valls. Amb 74 metres, és el campanar més alt dels temples parroquials de tota Catalunya. Aquest llibre té com a objectiu donar a conèixer l'origen del campanar actual i el seu constructor, així com els campanars que hi havia anteriorment, les campanes que ha contingut i els campaners que les han fet sonar. Suposa una contribució important en la bibliografia valencina perquè és la primera monografia que s'ha escrit sobre el campanar de Valls. A més, també parla d'altres aspectes interessants com els rellotges i els rellotgers que n'han tingut cura i els grafitis que omplen les parets interiors.

**Natacha FILIPPI;
Guillem FIGUERAS
MOREU**
**Plantes i
paisatge a
l'Espluga de
Francolí**

L'Espluga de Francolí: Museu de la Vida Rural, 2021. 152 p., 14 €.

El llibre de Natacha Filippi i Guillem Figueras és fruit de la cooperació entre l'associació Corremarges i el Museu de la Vida Rural. És el resultat d'una recerca etnobotànica que té com a objectiu entendre les relacions entre els humans i les plantes. Aquestes són presents en tots els àmbits de la vida (alimentació, medicina, agricultura, oficis, jocs i cançons), però per fer-ne ús cal conèixer-les bé i també el territori on es poden adquirir. Els autors recullen informació sobre la utilitat que s'ha donat a les plantes durant diverses etapes de la història i la seva relació amb l'entorn de l'Espluga de Francolí. El llibre està format per un capítol introductori i cinc més dedicats a l'ús de les plantes en diversos àmbits.

**Rosa SERRA ROTÉS;
Josep ARTERO
TRASERRA**
**Puig-reig i la seva
gent en temps de
la II República
(1931-1936)**

Puig-reig: Àmbit de Recerques del Berguedà, 2022. 400 p., 40 €.

En aquest llibre els autors recullen noves dades i curiositats sobre la història de Puig-reig i de la seva influència a tot el Berguedà. L'obra també conté unes dues mil fotografies cedides per gent de Puig-reig (la majoria inèdites) que permeten conèixer com era el municipi en els anys de la Segona República i les vivències durant aquest període en tots els àmbits de la societat. L'obra està dividida en diverses parts per fer un retrat acurat del moment de la història: com era el dia a dia dels habitants, la vida al municipi i a les colònies, l'àmbit laboral i el treball a les fàbriques, les particularitats de l'escola com a motor de transformació, la cultura com a eix de sociabilitat, l'esport, les associacions, l'oci i la situació política del moment.

**Pau VINYES I ROIG
(coord.)**
**125 anys
annexionats
Perspectiva històrica
de les annexion dels
pobles i barris del pla
de Barcelona**

Barcelona: Centre d'Estudis Ignasi Iglésias, 2022. 288 p., 20 €.

Aquesta obra és el resultat d'un projecte col·lectiu del Centre d'Estudis Ignasi Iglésias amb altres arxius i centres d'estudis històrics dels diversos barris que conformen Barcelona. Amb aquest monogràfic dins de la col·lecció dels Llibres de Finestrelles, es pretén commemorar el 125è aniversari de les annexion dels pobles de Sant Andreu de Palomar, Sant Martí de Provençals, Gràcia, Sant Gervasi de Cassoles, Santa Maria de Sants i les Corts de Sarrià a la ciutat de Barcelona. Aquest fet va tenir lloc el 20 d'abril de 1897, per Reial decret signat per la reina Maria Cristina, que aleshores era regent del regne d'Espanya. Set anys més tard s'hi afegiria Sant Joan d'Horta i el 1921, Sant Vicenç de Sarrià.

taulell)

189

JOSEP SANTESMASES I OLLÉ. CCEPC

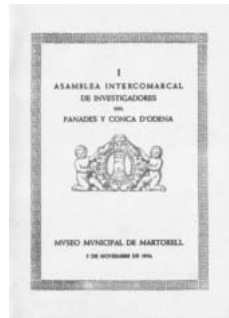
ESTUDI SOBRE ELS ORÍGENS DE LES ASSEMBLEES INTERCOMARCALS D'ESTUDIOSOS

L'any 2009 es va signar un conveni entre membres de la comissió permanent de les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos, la CCEPC i l'IRMU com a resultat del qual, i amb la participació de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, l'any 2010 es va convocar el premi Josep M. Domènech sobre les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos, en reconeixement a la persona que durant molts anys en va ocupar el càrrec de secretari de la comissió permanent. Josep M. Domènech va recopilar i guardar molta documentació sobre les Assemblees i l'any 2008 va disposar la seva valuosa biblioteca d'estudis comarcals, formada per més de 20.000 volums, a més de fulletons, mapes, revistes i documents d'àudio i vídeo, al fons de la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.

Després de vicissituds adverses que provocaren l'aturada del projecte guanyador i d'anys de restar en via morta, finalment el 2021 es va desbloquejar la realització d'un estudi sobre la temàtica proposada. L'historiador Xavier Ferré Trill ha estat la persona encarregada de redactar l'estudi «Orígens de les Assemblees Intercomarcals d'Estudiosos: un moviment comarcalista (1950-1966)» que en contempla el període inicial entre 1950 i 1966. Durant aquests anys tingueren lloc les Assemblees de Martorell (1950), Santes Creus (1953), Cervera (1955), Peralada (1959), Tortosa (1961), Vic (1962), Banyoles (1964) i Montblanc (1966). En total i fins a la darrera

de Sant Vicenç de Castellet l'any 2001 es van celebrar 44 assemblees, a partir de la de Montblanc amb una regularitat anual.

En l'estudi que ens ocupa s'ha preferit incidir en els inicis, en les assemblees que, una vegada configurades estructuralment i consolidades territorialment, constituïren un veritable moviment comarcalista al voltant sobretot de la història local. Sorpren agraadablement comprovar l'interès dels organitzadors per plantejar, sobretot en les tres primeres trobades, propostes metodològiques per orientar investigadors que treballaven al marge de l'acadèmia en la confecció d'estudis d'una localitat, i per sistematitzar catàlegs arqueològics, bibliogràfics o arxivístics. Fins i tot es plantejà un projecte per a la coordinació dels «centros locals de investigacions», circumstància que en el cas dels centres d'estudis no es concretaria fins al cap de gairebé quatre dècades.

Agustí Duran i Sanpere, en la segona Assemblea celebrada a Santes Creus l'any 1953, afirmava: «No pot haver-hi estudiosos isolats que mancats d'orientació i de mètode s'aprofiten o malmeten l'objecte de llur estudi. No pot haver-hi per part de la Universitat, un coneixement rigorista i elevat en profunditat sense una bona sèrie d'estudis monogràfics de caràcter local, ben fets».

L'estudi de Ferré aprofundeix a partir dels documents corresponents a la celebració de les Assemblees, propis del seu desenvolupament, i també a partir de fons documentals privats de persones que participaren en la gestió, com ara la correspondència que s'entrecruaren. Això li permet penetrar molt més intensament en el pensament, les inquietuds i els problemes inherents a aquestes trobades. Esperem poder comptar ben aviat amb la publicació de l'obra.

Consell de redacció: Victòria Almuzi (C.E. Seniençs), Joan Busqueta (UdL), Bernat Campins (Institut d'Estudis Baleàrics), Josep Campmany (Centre d'Estudis del Baix Llobregat), David Cao (P. Estudis Osonencs), Meritxell Ferré (Centre de Lectura de Reus), Narcís Figueras (UOC), Enric Garcia Domingo (M. Marítim Barcelona), Andreu Ginés i Sánchez (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Oscar Jané (UAB), M. Carme Jiménez (IRMU), Manuel Lopez Esteve (UdL), Joan-Lluís Mas (Terra dels Avis, Cat. Nord), Jordi Morell (Taller d'Història del Clot), Manuel Pastor (Federació d'Instituts d'Estudis del País Valencià), Jaume Perarnau (Museu Nacional de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya), Joaquim M. Puigvert (UdG), Teresa Reyes (Oficina Patrimoni Cultural - Diputació Barcelona), Enric Sagner (UdG), Carles Santacana (UB), Sebastià Serra (UIB), Ramon Ten (Fundació Bosch i Cardellach), Francesc Viso (CCEPC).

Consell assessor: Agustí Alcoberro (UB), Ferran Archilés (UV), Josep Casanovas (UVic-UCC), Montserrat Duch (URV), Enric Guinot (UV), Antonieta Jarne (UdL), Antoni Mas Forners (C.E. Repoblació Mallorca. UIB), Marina Miquel (Agència Catalana del Patrimoni Cultural), Conxita Mir (UdL), Vicent Olmos (UV), Joan Peytavi (UPVD), Santi Ponce (UVic-UCC), Joan Santacana (UB), Gemma Tribó (UB), Antoni Virgili (UAB). <http://www.irmu.org/projects/plecs>.

Revista editada per:

Amb el suport de:

